

Pedagogická
fakulta
Faculty
of Education

Jihočeská univerzita
v Českých Budějovicích
University of South Bohemia
in České Budějovice

Jihočeská univerzita v Českých Budějovicích
Pedagogická fakulta
Katedra pedagogiky a psychologie

Bakalářská diplomová práce

Vybraná témata z perspektivy feministické psychologie

Vypracovala: Mgr. Dagmar Halo

Vedoucí práce: Mgr. Bc. Tomáš Mrhálek

České Budějovice 2017

Prohlášení

Prohlašuji, že jsem bakalářskou diplomovou práci vypracovala samostatně pouze s použitím pramenů a literatury uvedených v seznamu citované literatury.

Dále prohlašuji, že v souladu s § 47b zákona č. 111/1998 Sb. v platném znění souhlasím se zveřejněním své bakalářské diplomové práce, a to v nezkrácené podobě, fakultou elektronickou cestou ve veřejně přístupné části databáze STAG provozované Jihočeskou univerzitou v Českých Budějovicích na jejich internetových stránkách, a to se zachováním mého autorského práva k odevzdanému textu této kvalifikační práce. Souhlasím dále s tím, aby toutéž elektronickou cestou byly v souladu s uvedeným ustanovením zákona č. 111/1998 Sb. zveřejněny posudky školitele a oponentů práce i záznam o průběhu a výsledku obhajoby kvalifikační práce. Rovněž souhlasím s porovnáním textu mé kvalifikační práce s databází kvalifikačních prací Theses.cz provozovanou Národním registrem vysokoškolských kvalifikačních prací a systémem na odhalování plagiátů.

V Chebu dne 20. 4. 2017

.....

Dagmar Halo

Poděkování

Na tomto místě bych ráda poděkovala svému vedoucímu bakalářské práce Mgr. Bc. Tomášovi Mrhálkovi za vstřícnost a ochotu, a především konstruktivní podněty a připomínky, které mi pomohly v průběhu tvorby této práce.

Poděkovat bych rovněž chtěla i svým rodičům, bez jejichž materiální a duševní podpory by tato práce nevznikla. Děkuji za to, že jsem mohla dojít až na toto místo a hlavně, za poskytnutou příležitost být tou, kterou jsem dnes.

Abstrakt:

Bakalářská diplomová práce je koncipována jako literární rešerše pojednávající o teorii feministické psychologie. Ta se jako samostatná oblast psychologie etablovala v 70. letech minulého století v kontextu druhé vlny feminismu, s níž je úzce provázána. Centrálním zájmem je reflexe a zkoumání postavení jedince ve společnosti v kontextu genderu a jeho vlivu na vývoj osobnosti člověka a jeho duševního zdraví. Tato práce sumarizuje teorii feministické psychologie, demonstruje tak skrze vybrané teoretické koncepty hlavní teoretické pilíře této aplikované psychologické disciplíny a snaží se kriticky nahlédnout strukturu a postavení tohoto směru ve vztahu k mainstreamové psychologii. Pozornost je rovněž věnována praktickým aplikacím tohoto směru v kontextu psychoterapie a poradenství, jež reflektuje gender jako jeden z významných determinantů duševního zdraví.

Klíčová slova:

feministická psychologie, feminismus, feministická psychoterapie, gender, duševní zdraví, sociální spravedlnost

Abstract:

Bachelor thesis is designed as a literature review dealing with the theory of feminist psychology. This is a specific area of psychology established itself in the '70s of last century in the second wave of feminism, which represents the main theoretical background. The central concern is reflection and examining the position of the individual within society in the context of gender and its impact on the development of the human personality and its mental health. This paper summarizes the theory of feminist psychology, demonstrating the selected theoretical concepts through major theoretical pillars of this applied psychological discipline and seeks to critically explore the structure and position of this subfield in relation to mainstream psychology. Attention is also paid to the practical applications of this theory in the context of psychotherapy and counseling, which reflects gender as one of the major determinants of mental health.

Key words:

feminist psychology, feminism, feminist psychotherapy, gender, mental health, social justice

Obsah

Úvod.....	8
1 Feministická psychologie.....	12
1.1 Definice	12
1.2 Historické zázemí	13
1.2.1 Definice feminizmu	13
1.2.2 Dobový kontext formování feministické teorie	16
1.3 Úzce související obory.....	20
1.3.1 Psychologie žen.....	21
1.3.2 Psychologie genderu	22
1.4 Teorie feministického výzkumu a její odraz v psychologii.....	23
1.4.1 Teorie stanoviska.....	25
1.4.2 Postkoloniální feministický výzkum	27
2 Reevaluované psychologické koncepty	28
2.1 Kohlbergova teorie mravního vývoje	28
2.2 Freudova teorie psychosexuálního vývoje osobnosti	30
2.3 Teorie kognitivních schopností	32
2.4 Studium emočních rozdílů.....	34
2.5 Evoluční psychologie	36
2.5.1 Evoluční mechanismy vzniku pohlavních rozdílů	39
2.5.2 Sociálně konstruktivistické mechanismy vzniku pohlavních rozdílů	42
2.5.3 Syntéza teorie evoluční a feministické psychologie.....	43
3 Feministická psychoterapie.....	46
3.1 Teoretické principy.....	46
3.1.1 Vliv mužské hegemonie na duševní zdraví ženy	48
3.2 Oblasti feministické psychoterapie.....	50

3.3	Techniky feministické terapie	52
3.4	Indikace u vybraných psychických obtíží	55
3.4.1	Poruchy příjmu potravy.....	55
3.4.2	Poporodní deprese	57
3.4.3	Důsledky násilí páchaného na ženách	58
3.4.4	Příklad intervenční strategie.....	60
4	Kritika feministické teorie v psychologii a psychoterapii	64
5	Výsledky	66
	Diskuze.....	69
	Závěr.....	71
	Zdroje	72

Úvod

Teorie a praxe feministické psychologie jsou v České republice spíše okrajovým tématem, které mimo jiné přináší multifacetový pohled na problematiku procesu konstrukce a stabilizace lidské psychiky a duševního zdraví. Nebyl tak proto zatím, dle našeho názoru, věnován v rámci českého prostoru dostatečně zřetelný fokus na jednotlivé aspekty tohoto konceptu, jež by se zároveň pokusil rozklíčovat vrstvy argumentačních stanovisek tohoto postmoderního proudu psychologie.

Samotný ideologický koncept feminismu, s nímž je tento psychologický směr úzce provázán, vzbuzuje v našich, poměrně konzervativních, končinách spíše smíšené emoce. Zpočátku racionálně a věcně vedené debaty nad tímto konceptem se mnohdy ocitají na pokraji afektivně vedených, argumentačních nedorozumění zapříčiněných stereotypními přesvědčeními, jež mnohdy bohužel existují na obou debatujících stranách. Spolu s tím i mnohdy dochází k záměně tohoto konceptu s jakousi slepou ideologií bojující proti mužům či snahou o nadvládu žen. Nemůžeme v rámci tohoto myšlenkového konceptu popřít že, ostatně tak jako i jiné přístupy, i tento koncept má své radikální okraje (rovněž ale samozřejmě naopak i ty liberální). Mnoho námitek současně spojuje i přesvědčení o jakémsi škodlivém dogmatismu a neobjektivnosti, jež rozhodně neslouží k obohacování současné psychologické teorie a její eklektivní transformaci.

Dalším z častých mylných přesvědčení je, že myšlenky feminismu jsou v dnešním 21. století překonány, a jeho požadavky, jež mohly být legitimní v předchozím století, nejsou již dále relevantní. Faktem ovšem zůstává, že oficiální Zpráva o stavu lidských práv České republiky v roce 2015¹ vydaná Radou vlády pro lidská práva, hovoří o 22,5 % rozdílu v tzv. gender pay gap, tedy rozdílu v odměňování mezi muži a ženami právě v neprospěch žen, jež je zapříčiněna genderovou diskriminací. Pokud se neomezíme pouze na Českou republiku, otázka základních lidských práv a rovnosti je stále aktuálním tématem i v zahraničí, ženská práva nevyjímaje. Gender je dle WHO² kritickým činitelem duševního zdraví a onemocnění, a systematický výzkum a observace v tomto odvětví je tedy více než žádoucí.

Jsme přesvědčeni, že by psychologie jako vědecký obor měla být oprostěna od jakéhokoliv dogmatického, explicitně politického, obsahu a teorie. Zároveň ovšem preferujeme

---

¹ <https://www.vlada.cz/assets/ppov/rlp/dokumenty/zpravy-lidska-prava-cr/zprava-2015.pdf>

² http://www.who.int/mental_health/prevention/genderwomen/en/

multidimenzionální pohled na fyzické a duševní zdraví. Tím pádem se nelze vyhnout adekvátnímu posouzení společenské a enviromentální situace, jež vždy bude odrážet aktuální politické konsekvence, či s nimi bude teoreticky souviset. Obsah práce je rovněž inspirován teorií kritické psychologie, jejímž záměrem je kriticky rozebírat stávající mainstreamovou psychologii, nabízet tím tak nové podněty, a docílit vytvoření sofistikovanější psychologické teorie, jež reflektuje současný společenský vývoj spolu s jeho výzvami k případné změně. Dalším jejím cílem je i zkoumání procesu konstrukce stávajících teorií a poznatků a podněcování tak případně k jejich reorganizaci.

Bakalářská diplomová práce je tedy koncipována jako literární rešerše skládající se z pěti kapitol. První kapitola popisuje a definuje obor feministické psychologie a věnuje adekvátní prostor i definici a historii feministického hnutí, z něhož tento psychologický směr hojně čerpá. Současně vymezuje i další vybrané příbuzné obory s ním úzce související. Poslední podkapitola se věnuje teorii feministického výzkumu a její odraz v psychologické vědě, přinášející rozšiřující pohled na stávající epistemologický proces zkoumání a produkce nových vědomostí a teorií.

Druhá kapitola se věnuje vybraným reevaluovaným psychologickým koncepcím a teoriím, jež ovlivňují pojetí genderových rozdílů. Rovněž i těm, které měly či mají vliv na pojetí psychologie obou pohlaví i jejich místa ve společnosti, a tím ovlivnily jejich pojetí psychosociálního vývoje a duševního zdraví. Záměrem této kapitoly je tak demonstrovat kritický prvek feministické psychologie a její inovativní intervence formou tvorby reformulovaných teorií.

Uplatněním feministické teorie v rámci psychoterapie a poradenství se zabývá třetí kapitola. Definuje tak pojetí feministické psychoterapie, její cíle a klíčové principy. Popisuje techniky uplatňující se v tomto směru a věnuje rovněž podkapitulu pojetí vlivu mužské hegemonie na duševní zdraví ženy. Zásadní je rovněž popis vybraných psychologických fenoménů způsobem determinujícím feministickou optiku terapie psychologických obtíží a příklad intervenční strategie dokládající terapeutické principy v praxi.

Ve čtvrté kapitole prezentujeme kritické argumentace stavějící pozici feminismu v psychologické vědě do dialektického světla.

Poslední, pátá kapitola je věnována vyhodnocení výsledků, které jsou zprostředkovány shrnutím teorie ve formě zodpovězení výzkumných otázek.

Metodologie

Tato bakalářská práce je koncipována jako literární rešerše. Téma, které bylo pro tuto rešerši zvoleno, vnímáme v českém prostředí jako dostatečně neprozkoumané. Proto jsme považovali za zásadní nejdříve důkladně analyzovat a popsat teoretické pole, jež se k tomuto tématu vztahuje a selektovat tím tak hlavní teoretické linie, jež se současně jeví v rámci tohoto tématu jako jedny z nejvhodnějších a nejužitečnějších pro názornou demonstraci. Dalším záměrem bylo zodpovědět stanovené výzkumné otázky a poté případně zhodnotit a navrhnout další možné oblasti výzkumu, jimž dosud nebyla buď věnována dostatečná pozornost, a které by mohly stávající psychologickou teorii obohatit o nové poznatky, či jejichž další rozvoj je potenciálním přínosem nových informací v kontextu psychologické vědy.

Jak poznamenává Aveyard (2014) literární přehled poskytuje souhrnnou interpretaci určitého studijní oblasti. Jejím účelem je kritické zhodnocení obsahu literatury, jež je uskutečněno skrze procesualní a metodologickou investigaci, odůvodnění o potřebě vzniku nových výzkumných studií, a rovněž systematický přehled stávající literatury, jež sumarizuje dosavadní poznatky. Hart (1998) dodává, že jedním z největších benefitů literárního přehledu je progresivní zúžení dosavadní teorie, jež přináší praktické úvahy k dalšímu výzkumu. Neopomenutelným je rovněž přínos pro rozvoj intelektuálních schopností autora či autorky, jež slouží následně jako nástroj kvalitní realizace praktického výzkumu.

Cíle výzkumu a výzkumné otázky

Cíle práce jsou následující:

- Sumarizovat teorii feministické psychologie (dále FP), shrnout její historii, cíle a praktické aplikace v rámci feministické psychoterapie a poradenství³.
- Kriticky analyzovat její argumenty a ideologický základ, na němž vystavěla svoji teorii.
- Zhodnotit její příspěvek psychologické vědě jako celku a extrahovat podnětná teoretická místa vhodná k dalšímu zkoumání.

---

³ Zde se inspirujeme pojetím Machovcové (2010), a proto pro účely této práce nerozlišujeme mezi poradenstvím a psychoterapií.

V rámci této literární rešerše bylo stanoveno několik hlavních výzkumných otázek:

VO1: Jaký je obsah teoretického podloží FP, z něhož koncipuje svoji teorii?

VO2: Jakým způsobem se FP vztahuje ke klasické psychologické teorii?

VO3: Jakým způsobem aplikuje FP svoji teorii v poradenství a psychoterapii?

VO4: Jaký je příspěvek FP teorii psychologie a psychoterapie?

VO5: Jakou oblast můžeme z teorie FP extrahovat jako vhodnou k dalšímu zkoumání?

Výběr a popis výzkumného souboru

Analyzovány jsou tištěné i elektronické publikace, výzkumné studie, články a odborné rešerše, video a prezentace. Vyhledávání bylo zprostředkováno elektronickými databázemi Google Scholar, EBSCO, PsycINFO a rovněž katalogy knihoven (Národní knihovna České republiky, Knihovna a informační centrum Gender Studies). Jazykové vymezení všech publikací a článků bylo stanoveno na český jazyk a anglický jazyk. Vzhledem k tématu a obsahu práce byla pozornost soustředěna na prezentaci zdrojů reprezentujících jejich širší varietu, zdroje tak obsahují například i články z odborných časopisů s nižším impakt faktorem.

Teoretické pole, z něhož jsme čerpali informace, bylo poměrně široké. Naším hlavním záměrem tedy bylo jej zúžit do nejadekvátnější podoby, jež bude představovat nejzásadnější a zároveň nejzajímavější teoretické demonstrace vědeckého diskurzu, který feministickou psychologii charakterizuje – vše v souladu se stanovenými cíli práce. Za tímto účelem byla provedena úvodní rešerše, na jejímž základě jsme se rozhodli stanovit obecný obsah kapitol, jež je nynější podobou této práce.

1 Feministická psychologie

1.1 Definice

Feministická psychologie je aplikovanou formou psychologie, jež se soustředí na otázku genderu a procesu jeho konstrukce ve vztahu k lidské psychice a jejímu vývoji. Její principy a hodnoty vychází z feministické teorie (Crawford & Unger, 2000; Landrine & Russo, 2009). Feministická psychologie je tedy explicitně zpolitizovanou oblastí. Jako klíčovými se jeví termín sociální kritika a snaha o transformaci existujícího statu quo, konkrétně v rozložení moci mezi ženami a muži (Burman, 1998). Centrální východisko tak reflektuje individuální self, jež je integrálně propojeno s jeho/jejím sociálním kontextem, a tím je definováno ve vztahu k druhým (Gilligan, 1992; Mirkin, 1990, in Dunn-Johnson, 1995).

Politický obsah můžeme sledovat v teorii Worell (2000) a Green (2014), které potvrzují, že feministická psychologie má své hlavní kořeny ve feministickém hnutí. Hlavními jsou například i pojmy rovnost, spravedlnost a snaha o jejich dosažení. Teoretickými determinanty spojujícími tyto snahy jsou, dle Worell (2000), napříč sociálními vědami následující tři cíle:

1. porozumění nerovnostem v oblastech vlivu a práv žen ve všech společnostech,
2. zpochybnit nevýhodnou společenskou pozici žen na veřejnosti i v soukromí,
3. hájit a posílit individuální sociální, etnický a národnostní status všech dívek a žen.

Jak doplňují Hyde a Kling (2001, in Brannon, 2015) jedním z úkolů feministické psychologie je dekonstruovat genderové stereotypy a konfrontovat je s empirickými daty.

Jedním ze specifíků feministické psychologie je rovněž důraz na implementaci principů kritické teorie⁴ formou zvýšení intelektuální senzitivity k hodnotám sociální spravedlnosti, její reflexi a potencionální realizaci. Tento proces je uskutečněn procesem uvědomění existence nerovností a útlaku v celé společnosti. Jedním z cílů je posílení pocitu participace (*'sense of connection'*), který zprostředkovává individuální motivaci podílet se na utváření lepší společnosti (Ballou & Brown, 2002).

---

⁴ Kritická psychologie čerpá především z tzv. kritické teorie. Jejím zájmem je kritická analýza sociokulturních a ekonomických aspektů teoretických východisek mainstreamové psychologie (Fox, Prilleltensky & Austin, 2009).

1.2 Historické zázemí

Proto, abychom mohli pojednat o obsahu teorie feministické psychologie v konzistentním rozsahu, je nezbytné, abychom pojednali o definici a historii feminizmu, jež je ideologickým základem feministické psychologie. Následující podkapitolu tedy věnujeme důkladnému, a zároveň vzhledem k charakteru a účelu této práce adekvátnímu, popisu tohoto fenoménu.

1.2.1 Definice feminizmu

Jak podotýká Offen (1988), pokud si položíme otázku, co vlastně je feminizmus a jaký význam má, obdržíme mnoho rozličných odpovědí napříč obory a odvětvými, kterým bude tato otázka předložena. Co je podstatné, odpověď bude zatížena politickým a emocionálním nastavením. Jistý je fakt, že vyslovení slova feminizmus má pro mnoho lidí kontroverzní nádech. Přihlédnout a klást důraz bychom ovšem měli také na fakt, že samotné slovo feminizmus mělo v historii odlišné konotace a nabývalo v průběhu vývoje hnutí odlišných významů. Tak, jako se vyvíjelo samotné hnutí a definovalo svou identitu, proměňoval se i význam slova a jeho konotace⁵.

Termín feminizmus, dle Offen (1988), vznikl ve Francii, a to jako synonymum pro proces ženské emancipace. Výraz feminizmus následně získal svoji platnost v rámci debaty týkající se tehdy nadcházejícího kongresu, který se konal v roce 1892, a který již sám sebe proklamoval jako „feministický“. Následující dva roky poté se výraz objevil ve Velké Británii a následně se rozšířil do dalších zemí. Již v roce 1900 se objevuje mnoho různých směrů a dělicích čar, které se snaží definovat tento výraz, specifikovat jej a případně rozšířit o další subkategorie. Tyto tendence ovšem spojuje jedna zásadní otázka, která, dle našeho názoru, v podstatě přetrvává dodnes formou polemiky o významu feminizmu (např. v popkultuře⁶) - a to konkrétně, kdo vlastně může být nazýván feministkou či feministou.

French (2008) ovšem argumentuje, že tak jako byla práva žen potlačována rozličnými způsoby, tak se i jejich strategie rezistence vyvinuly odlišně, a nejsou proto mnohdy nikterak přesně definovatelné. Feminizmus je výjimečný nejen jako organizovaná snaha o zlepšení postavení

---

⁵ „It's never waste of time to study the history of the word.“ (Febvre, in Offen, 1988, s. 120)

⁶ Spojení pop music a feminizmu je aktuální téma, které např. zosobňuje zpěvačka Beyoncé, čtvrté vlny feminizmu, viz kapitola 1.2.2.

žen ve společnosti, ale taktéž snaha o kritický náhled na celou ideu nadřazenosti – tedy ideu vertikálního rozdělení společnosti či celého světa.

Beasley (1999) dodává, že ač se feminismus stal akceptovanou součástí každodenního sociálního a politického života, samotná problematika definice vyvstává ze snahy feminismus popsat vždy ve vztahu k určitému aktuálnímu cíli, který ve vývoji tohoto hnutí varioval napříč historickým vývojem. Snahy o definici taktéž zaostávají vzhledem k mnohočetným snahám definovat feminismus univerzálně, avšak pouze ve vztahu k západní kultuře.

Dle Offen (1988), můžeme feministkou či feministou nazývat ty, kteří splňují následující kritéria:

- Respektují jedinečný osobní životní pohled a zkušenost každé ženy při posuzování jejího sociálního statusu ve vztahu k mužům.
- Vědomě vyjadřují své znepokojení k institucionalizované nespravedlnosti a nerovnosti žen.
- Ti, jež prosazují eliminaci této nerovnosti snahou změnit převládající představy a sociální uspořádání, které podporuje nadřazenost mužů v určité společnosti.

Dle French (2008) mohou význam feminizmu naplňovat ty myšlenky či činy osoby, jež otevřeně a automaticky považují ženu stejně důležitou jako muže.

Adichie (2012) konstatuje, „[...] feministka/feminista: osoba, který věří v sociální, politickou a ekonomickou rovnost obou pohlaví.“

Jak dále tvrdí Osborne (2001), počátky ženského hnutí v západním světě můžeme sledovat již v době Velké francouzské revoluce, zároveň to ovšem neznamená, že by se jiné, větší či menší, náznaky rezistence proti stávajícímu patriarchálnímu⁷ statu quo, neobjevovali již dříve⁸. Stavebním kamenem moderního feminizmu je dílo autorky Mary Wollstonecraft *A Vindication of the Rights of Woman*, které bylo napsáno roku 1792. Dle Benett (1989) je to dílo *The Book*

---

⁷ Patriarchát je klíčovým termínem feministické teorie, doslovně znamenajícím „vláda otce“. Termín byl historicky použit jako odkaz na formu vlády, jejíž čelní pozice zastávají starší muži. V dnešním kontextu termín užíváme jako označení systematických mocenských nerovností mezi muži a ženami (Burr, 2002).

⁸ Příkladem může být Hildegarda z Bingenu, jeptiška, která ve svých 60 letech ve 12. století dosáhla takového věhlasu, že mohla v tehdejší Německé říši kázat i přesto, že tato aktivita byla v tehdejší době umožněna pouze kněžím (Walters, 2005).

of *The City of Ladies* autorky Christene de Pizan již z roku 1405, které již v této době kritizovalo hluboce misogynistický status quo.

Walters (2005) dodává, že feminismus má i své religiózní kořeny. Příkladem jsou události, v nichž ženy byly z rozhodnutí svých rodin odcházely žít do klášterů. Zdánlivá nesvoboda a odloučení od společnosti jim ovšem paradoxně mnohdy pomohly získat schopnost číst a psát, a dokonce i poměrně vysoké vzdělání. To všechno jim následně usnadňovalo formulovat své názory a kriticky nahlížet stav tehdejší společnosti. Na tehdejší dobu se objevovaly i odvážné a kontroverzní výroky, jako například Jane Anger v roce 1589, která zpochybnila tehdejší pozici biblickému Adama k jeho ženskému protějšku Evě a formulovala tezi, že Eva byla nadřazena Adamovi, nikoliv naopak^{9 10 11}.

Offen (1988) předkládá dva různé způsoby výkladu historie snah o ženskou emancipaci v rámci tzv. západní společnosti:

1. *Relations view* je pohled nebo proud, který klade důraz na práva žen ve vztahu k mužům. To se opírá o zřetelné přispění žen do širší společnosti a vytváří tak požadavky na obecné blaho na základě tohoto přispívání. Z historického pohledu předkládá tento model vizi sociálního uspořádání, která je založena na genderové odlišnosti a zároveň zastává rovnostářskou pozici. Zdůrazněno je prvenství nehierarchického, heterosexuálního vztahu, která představuje základní jednotku společnosti.
2. *Individualist view* je naproti tomu více abstraktním pojmem představujícím individuální práva člověka a právo na osobní svobodu a nezávislost ve všech oblastech života (která jsou původně připisována především mužům bez nároku na argumentaci či ospravedlnění). Podstatnou je minimalizace diskuze na téma hodnoty člověka ve vztahu k pohlaví či genderu.

---

⁹ Jako podstatnou se jeví křesťanská interpretace biblického vyhnání z ráje, za nějž byla odpovědná Eva, pobídnutím Adama k požití ovoce „ze stromu uprostřed zahrady“ (Gn, 3).

¹⁰ Bez povšimnutí by taktéž neměl zůstat fakt, že biblický ženský protějšek nemá jméno až do doby, kdy jsou oba vyhnáni z ráje. (Gn, 3).

¹¹ I např. významný antický filosof Platon předpokládal vznik žen z duší mužů (Westermarland, 2001).

1.2.2 Dobový kontext formování feministické teorie

Proto, abychom dále důkladně seznámili čtenáře s podobou postavení žen ve společnosti napříč moderní historií, považujeme na tomto místě za užitečné a adekvátní, vzhledem k obsahu a typu práce, se nyní věnovat historickému rozdělení feministického hnutí na tzv. vlny.

První vlna

Jak definuje Havelková (2004) probíhala první vlna přibližně od poslední třetiny 18. století až do roku 1930. Dle Osbourne (2001) jedním z formujících vlivů na vývoj a vznik první vlny v Anglii mělo americké abolicionistické hnutí, na němž participovalo i mnoho žen. Např. Lucretia Mott a Elizabeth Cady Stanton, které v rámci tohoto hnutí diskutovaly i ženská práva a jejich tehdejší stav. Motivací pro uskutečnění dalších aktivistických snah v Anglii byla jejich účast na Světové antiotrokářské konferenci, jež se konala 1840 v Londýně. Na této konferenci ovšem nejen, že ženy nemohly nikterak aktivně participovat, dokonce nesměly být přítomny přímo v sále, ale až za sál oddělující plentou.

Jak doplňuje Havelková (2004), byla podstatou všech požadavků vyplývajících z této vlny snaha o získání práva rozhodovat o své vlastní osobě. Ač začátek 19. století přinesl do společnosti formou nových občanských zákoníků rovnost mezi stavy, bylo přesto postavení člověka předurčeno tím, zda-li se narodí jako žena či muž.

“[...] Na našem území se jednalo o Všeobecný občanský zákoník z roku 1811 (tzv. ABGB - *Das allgemeine bürgerliche Gesetzbuch*), který kupříkladu stanovuje, že:

- manžel je povinen manželku živit,
- manželka má právo požívat manželova stavu - po společenském žebříčku se tedy pohybuje ne vlastní prací, ale sňatkem,
- manželka je na úřadech zastupována manželem,
- otec rozhoduje o výživě a výchově dětí,
- manželka je povinná poslouchat manželovy příkazy,
- majetková práva má pouze manžel [...] Havelková (2004, s. 172).“

Dalším významným požadavkem, tohoto období od poloviny 19. bylo volební právo. Již výše zmíněné Lucretia Mott a Elizabeth Cady Stanton se zasloužily o uskutečnění tzv. *Seneca Falls Woman's Right* konference. Ta měla za cíl dále diskutovat požadavky ženského hnutí a jeho aktérky dále pokračovaly v kampani napříč Amerikou, jež byla pomyslně úspěšně zakončena

dílčí reformou jejich 14 států, které přijaly změny týkající se povinnosti zaměstnavatelů předávat platy žen přímo jejich manželům. Finálního úspěchu bylo dosaženo roku 1920, kdy ženám bylo přijetím 19. dodatku Ústavy Spojených států amerických uznáno volební právo.

Britská kampaň za volební právo začala roku 1867, v době kdy byly v Manchesteru a Londýně ustanoveny první *National Societies for Women's Suffrage*¹². Významnou postavou tohoto hnutí je Emmeline Pankhurst, která roku 1903 založí *Woman's Social and Political Union*. Roku 1917 ve Spojeném království díky tzv. *Representation of the People Act* získávají ženy nad 30 let právo volit (Osbourne, 2001). Walters (2005) dodává, že jasně definovatelnou příležitostí k uskutečnění snah první vlny feministických hnutí byl průběh 1. světové války a v jejím důsledku nově vzniklé příležitosti žen pracovat mimo domácnost.

Jak uzavírá Havelková (2004) první vlna feminismu odezněla především proto, že její požadavky byly v této době v podstatě naplněny. Ve většině evropských zemí ženy získaly volební právo a počínající nástup fašismu a ekonomická krize přiměly ženy věnovat se jiným otázkám než kultivaci vlastních práv. Crawford a Unger (2004) dodávají, že za zásadní byl v té době pokládán pouze požadavek na volební právo, z něhož později všechna ostatní vyplynula. Rovněž pozornost psychologie soustředící se na pohlavní a genderové rozdíly slábl.

Druhá vlna

Walters (2005) podotýká, že v širším smyslu je jako tzv. druhá vlna označováno období po 2. světové válce. V počátcích tohoto období stál např. v roce 1948 vznik Všeobecné deklarace lidských práv¹³, upravující mj. rovná práva žen a mužů před a během manželství a upravovala i podmínky jeho ukončení. Bylo zároveň vytvořeno několik zásadních děl feminismu, jako např. roku 1949 *Druhé pohlaví* od Simone de Beauvoir. Ta argumentuje, že ženě bylo napříč historií upřeno lidství, možnost svobodně tvořit a vynalézat a muž naproti tomu '*přetváří obraz Země a tvaruje budoucnost*'. Ženy tak žijí v tzv. imanenci, což je jakýsi režim obnovy životních funkcí, a muži naopak v transcendenci, což je řád tvorby, z níž má šanci vzejít nějaký trvalý produkt (Havelková, 2014). Nezávislá žena, dle de Beauvoir (in Walters, 2005), chce být

---

¹² Roku 1919 se National Societies for Women's Suffrage stávají National Union of Societies for Equal Citizenship (NUSEC) pod vedením Eleanor Rathbone. NUSEC definuje šest programových bodů mezi nimiž je např. požadavek volebního práva pro ženy, stejné platové podmínky pro ženy i muže, vdovský důchod nebo požadavek o podporu Společnosti národů, která byla ustanovena po 1. světové válce (Osbourne, 2001).

¹³ „[...] uznání přirozené důstojnosti a rovných a nezcizitelných práv členů lidské rodiny je základem svobody, spravedlnosti a míru ve světě, [...]“ (Všeobecná deklarace lidských práv, 1948, s. 1)

aktivní tvůrkyní a odmítá pasivní pozici, která jí byla udělena. Moderní žena, v jejím pojetí, respektuje mužské hodnoty a zakládá si na tvoření a práci, stejně tak jako muž.

Dalším zásadním dílem (Osbourne, 2001) je roku 1953 kniha Američanky Betty Friedan *The Feminine Mystique*, která podrobila dekonstrukci mýtus americké šťastné ženy v domácnosti, jejímž životním údělem je být tvůrkyní dokonale spokojené atmosféry pro svého manžela a děti¹⁴. V roce 1966 pomáhá Friedan založit *The National Organisation of Women*, která se zabývá diskuzí nad tématem sexuální diskriminace.

V 60. letech se postupně již zřetelněji formuje ženské hnutí, jež masovou podobu získává v roce 1968 v kontextu hnutí hippies, ze kterého se ovšem později vyděluje jako samostatný proud. Počátečními úspěchy, jež si hnutí vydobylo, bylo například právo na potrat nebo přístup ke všem profesím, čímž se feministické hnutí dostalo i na akademickou půdu. Právě v tomto období získává aktivistická snaha zřetelnější kontury a potřeba dosáhnout viditelných výsledků tvoří nové otázky původu nerovností mezi pohlavími soustředící se na *a*) kulturní vlivy (např. jazyk) a *b*) psychologickou konstrukci genderové identity (Havelková, 2014).

Rezistence žen, charakterizující toto období, je tedy úzce spjata se zásadním fenoménem té doby, a to se zpochybněním představy o tom, jaká žena skutečně má být. Aktivismus, který byl s touto dekonstrukcí ženské role spjat se objevuje roku 1968 demonstrací na soutěži *Miss America*, jež byla aktivistkami pokládána za exemplární příklad utlačovatelské patriarchální struktury. A byla to právě Kate Millet v roce 1971, která ve svém díle *Sexual Politics* zpopularizovala termín „patriarchát“ ve feministickém kontextu (Whelehan, 1995). Jak uzavírá Havelková (2014) odkazem druhé vlny je požadavek definovat svoji ženskou a mužskou identitu každým člověkem jednotlivě bez diskriminace v návaznosti na svobodnou volbu jedince v kontextu hledání „rovnosti v rozdílnosti“. V roce 1973 vzniká tzv. Divize 35 Americké psychologické asociace, a to *Society of the Psychology of Women*¹⁵. Její členové se v současnosti podílí na produkci publikační činnosti v platformách *Psychology of Women Quarterly* a *Feminist Psychologist*¹⁶.

---

¹⁴ I zde se objevuje kritika, jež Friedan vyčítá příliš úzký fokus pouze na skupinu žen ze střední třídy žijících na předměstí. Zapomíná přitom na ty nemovité, jejichž finanční rodinná situace je naopak donutila nejen se starat o domácnost, ale zároveň pracovat mimo domov za nízkých platových podmínek (Walters, 2005).

¹⁵ viz podkapitola Úzce související obory

¹⁶ Publications of the Society for the Psychology of Women.

Dostupné online: [zhttp://www.apadivisions.org/division-35/publications/index.aspx](http://www.apadivisions.org/division-35/publications/index.aspx)

Třetí vlna a postfeminismus

Třetí vlna feminizmu, již dala vzniknout 80. léta 20. st., navazující na předchozí generaci, vytváří obraz rebelujících dcer. Nová generace tak vytváří nové pojetí, jež se v zásadě distancuje od pojetí předchozího. Členky a členové třetí vlny požadují svoji vlastní verzi v kontextu požadavků aktuální doby. Jejich kritika se soustředí na předchozí v zásadě antimušské, antisexuální anebo antifeminní pojetí druhé vlny – tvrdí, že feminismus se nevyklučuje s manželstvím, líčením či otevřenou sexualitou. Třetí vlna rovněž uvažuje v dimenzích nejen sexuální, sociální a etnické diverzity odděleně, ale rovněž rozšiřuje pojetí identity spojující všechny tyto elementy do jedné osoby, která si může dovolit vlastnit více identit současně (Snyder, 2008).

Page (2006) dále doplňuje, že třetí vlna má svoje kořeny v černošském feminizmu (*'black feminism'*), který primárně kritizoval rasismus druhé vlny. Termíny třetí vlna a postfeminismus se používají současně a používají se ve stejném kontextu (Gillis and Munford, 2004, in Page, 2006). Postfeminismus má ovšem dle některých autorů (Mann and Huffman, 2005; Springer, 2002, in Page, 2006) dva významy. Prvním je feminismus jako pojem, který je v současnosti přežitý a neexistuje, druhým je nová výzva, jak feminismus definovat. Faktem ovšem zůstává, že předpona post- lingvisticky evokuje něco, co je za, eventuálně po feminizmu. Pokud by tedy postfeminismus měl být aktivní teorií, jeho název je nepřesný (Page, 2006).

Ve třetí vlně se objevuje v psychologii kritika realizovaných výzkumů soustředících se pouze na ženy a dívky, které byly členkami západního světa, pocházející z bohatých, demokratických a industrializovaných oblastí. S tím souvisí kritika unifikované kategorie ženy, jako univerzálního pojmu, jež nediferencuje individuální odchylky a zvláštnosti (Henrich, Heine, & Norenzayan, 2010, in Eagly, Eaton, Rose, Riger & McHugh, 2012). Pro ilustraci kontextu vývoje, jímž prošla psychologická věda v kontextu feminizmu, je význačná změna rozložení pohlaví v počtu dosažených doktorských titulů v USA. V roce 1960 jich tvořilo 17,5 % žen (Burelli, 2008, in Eagly et al., 2012), v roce 2009 to bylo již 75,4 % (Michalski, Kohout, Wicherski, & Hart, 2011, in Eagly et al., 2012).

Čtvrtá vlna

Proto aby tato část byla kompletní, zmiňujeme krátce i tzv. čtvrtou vlnu, jež samozřejmě evokuje to „nejaktuálnější“ pojetí feminizmu. Jak referuje Baumgartner (2011, in Phillips & Cree, 2014) vznik této vlny můžeme datovat od roku přibližně 2008. V jednoznačném popředí,

hrající významnou roli v konstrukci obsahu a procesu vývoje toto směru, má internet a jeho média. Důležitým mezníkem je i intersekcionalita v kontextu popkultury a sociálních médií. Současně se členové a členky tohoto směru snaží vymanit ze stereotypů, jež vznikly v předchozích vlnách, a formulovat tak nová paradigmatata a spojení odpovídající „modernímu“ pojetí.

1.3 Úzce související obory

V předchozích podkapitolách jsme krátce, v rozmezí vhodném pro účely této práce, definovali historii feministické psychologie, jaké jsou její ideové základy, kořeny a historie, jež souvisí s vývojem a proměnami ženského hnutí a uvědomováním dobově aktuální pozice ženy ve společnosti.

Definovali jsem tak historický a ideologický základ, z něhož feministická psychologie vzešla a zformovala svoji identitu. Burman (1998) konstatuje, že feminismus svou kritikou dosavadního hlavního objektu psychologického zkoumání, jímž byl racionálně uvažující bílý muž střední třídy, dosáhla úspěchu, který se odrazil nejen v akademickém prostředí vznikem nových oborů jako byla např. psychologie genderu či psychologie žen, ale rovněž budováním a organizací rozsáhlé sítě zdravotní péče pro ženy včetně specializovaných terapeutických center.

Proto, abychom dokázali dále definovat a hodnotně uchopit teorii feministické psychologie v následujících kapitolách, měli bychom se věnovat definici, obsahu a diferenciaci dvou příbuzných oborů, které se velmi úzce prolínají (Denmark & Paludi, 2008), podle některých autorek téměř splývají (Crawford & Unger, 2004) s feministickou psychologií. Těmito příbuznými obory jsou psychologie žen a psychologie genderu.

Klíčovým v rozlišení mezi těmito obory je konkrétní zaměření vědeckého zájmu každého z oborů. U feministické psychologie to je zdůraznění teoretické návaznosti na Women's Studies¹⁷ spolu s explicitním politickým obsahem, psychologie žen se soustředí na život ženy a její osobní zkušenost v jeho subjektivním pojetí, a psychologie genderu se zaměřuje na sociálně-psychologické a biologické procesy, které se podílí na tvorbě genderové diferenciaci (Crawford & Unger, 2004; Brannon, 2015).

---

¹⁷ Interdisciplinární obor soustředící se na gender, jeho sociální a kulturní konstrukci a její konsekvence, viz např. <http://www.castleton.edu/academics/undergraduate-programs/womens-and-gender-studies/>

Jak doplňuje Unger (1997, in Green, 2014), dle ní se psychologie žen v zásadě transformuje ve feministickou psychologii. Green (2014) ovšem zdůrazňuje, že není důvod se domnívat, že by se obory psychologie žen a feministická psychologie teoreticky překrývaly. Tím, čím je dále feministická psychologie unikátní je neustálý důraz na zpochybňování statu quo, a toho, jakým způsobem přistupuje psychologie k ženám a dívkám a jejich zkoumání obecně.

1.3.1 Psychologie žen

Jak konstatuje Bellis (2014), teorie psychologie žen vychází z historicky ukotvené, základní premisy mužské dominance s patriarchálním obsahem napříč společenským spektrem, v tomto konkrétním případě v oboru psychologie. Denmark a Paludi (2008) doplňují, že tato, na předsudcích založená a sexismem ovlivněná sociální struktura, existovala v podstatě již od dob antického Řecka.

Dalším podstatným faktem je, že ženy nebyly v počátcích vývoje psychologie nejen vědeckými pracovníci, ale ženy byly zřídka zahrnovány do výzkumných vzorků a výzkumný zájem se tak soustředil pouze na muže nebo na zvířata mužského pohlaví (Bellis, 2014). Shields (1975) doplňuje, že žena jako osobnost byla diskutována pouze ve vztahu k muži, funkce ženského pohlaví byla definována jako charakteristicky odlišná od mužského pohlaví a vnímána jako jeho doplněk. Ačkoliv mnoho žen aktivně přispívalo svými poznatky k formování psychologické vědy, mnohdy nebyly hodny respektu a pozornosti svých mužských kolegů. S postupným nástupem ženského hnutí se situace změnila a ženy zaujímaly významné pozice v různých sférách společnosti na pozicích vědy a výzkumu, rovněž v oboru psychologie (Denmark & Paludi, 2008).

Psychologie žen se objevuje jako důsledek angloamerické vlny feminismu a ženského hnutí 70. let 20. st. Centrálním zájmem je žena, její osobní, vysoce subjektivní zkušenost jako klientky, psycholožky nebo terapeutky. Jedná se o specifickou, emočně intimní zkušenost. Úhel pohledu, kterým vidí a interpretuje svůj život včetně historie vzniku a procesu (trans)formace tohoto úhlu (Burman, 1998).

Havelková (2004) hovoří o této tzv. zaměřenosti na ženu, a její vlastní formulaci osobní zkušenosti, jako o charakteristickém znaku druhé vlny feminismu. Takovou specifickou zaměřeností mohou být silně individuální ženské zkušenosti jako např. kojení, menstruace, či těhotenství - což je jedna z charakteristik diferencující psychologii žen od psychologie genderu

(Denmark a Paludi, 2008). Mirkin (1990, in Dunn-Johnson, 1995) hovoří o tom, že naše společnost právě dostatečně neocenuje takové ženské vlastnosti jakými jsou například vztahovost, péče a vzájemná propojenost. Namísto toho upřednostňuje druh výkonu, který je nezávislý a izolovaný - mužský.

Havelková (2004) k tomu dále doplňuje příklad tzv. mateřského feminismu, jehož snahou je vytvořit úctyhodnou pozici mateřství ve společnosti¹⁸. Psychologie žen, dle Burman (1998), přináší tedy v rámci mainstreamové psychologie rozšíření vědeckého pole do oblastí, v nichž do té doby vědecký zájem téměř neexistoval.

1.3.2 Psychologie genderu

Chrisler a McCreary (2010) konstatují, že studium pohlavních rozdílů je objektem vědeckého zájmu stejně dlouho jako existence psychologie samotné. Od počátku bylo jejím zájmem především pohlaví ('sex')¹⁹ jako biologicky a fyziologicky definovaný základ odlišností v chování. Náznaky teorie genderu, tak, jak tento termín užíváme dnes, můžeme sledovat již v psychoanalýze. O implementaci tohoto pojmu do psychologie, označujícím psychologické a sociální aspekty chování a sociálních rolí, se však zasadila právě feministická psychologie, která byla ovlivněna ženským hnutím v 60. a 70. letech minulého století. V tomto období taktéž můžeme datovat první formální výzkumy genderu v psychologii. Burr (2002) dodává, že gender je něčím jako dýchání. Je pro nás natolik samozřejmým, že v běžném životě zapomínáme na jeho existenci.

Lidská diferenciaci na základě genderu je esenciální bází, která ovlivňuje každodenní aspekty života člověka. Vývoj genderu je úzce spjat s energií, kterou člověk věnuje životnímu směřování, a rovněž s koncepty, které konstruuje na základě představy o sobě samém a ostatních lidech. Je spojen s mírou významu a kvality, jež společnost určité formě genderové identity přisuzuje (Bussey & Bandura, 1999).

---

¹⁸ Waldfogel (1997) hovoří o tzv. *family gap*. Tímto výrazem označuje skutečnost, že hodinový finanční příjem matek je nižší než příjem bezdětných žen. Hlubší analýzou této problematiky včetně dnes již hojně diskutovaného problému tzv. *gender pay gap* (rozdíl v platech mužů a žen) se zabývá feministická ekonomie.

¹⁹ Pojem pohlaví ('sex') rozlišuje muže a ženu na základě fyziologických znaků (např. chromozomy, sexuální orgány nebo hormony) (Mikkola, 2008).

Jedním ze zásadních konceptů je zkoumání formy konstrukce toho, co znamenají kategorie mužský (*'masculin'*) a ženský (*'feminine'*). Opět se na tomto místě setkáváme primárně se dvěma odlišnými popisy tohoto fenoménu, a to konkrétně na sociálně konstruktivistické a esencialistické bázi. Ačkoliv laický pohled bude napovídat, že určité rozdíly mezi pohlavími jistě existují, předmětem vědeckého zájmu byl skutečný původ těchto rozdílů (Burr, 2002).

Významnou se jeví kritika esencialistického přístupu ve vztahu k genderu. Tento přístup může být zneužit jako vědecké potvrzení nerovnosti mezi různými skupinami osob a zdůvodnění omezení lidského potenciálu. Takovým příkladem může být např. biologický determinismus. Výzkumy prokazují, že jedním ze společných znaků lidí, kteří uvažují v kategoriích esencialismu je, že jsou více odsuzující a trestající. Dále například přesvědčení o fixní struktuře osobnosti predikuje bezmocnost jako specifický způsob behaviorální reakce, který zahrnuje negativní sebeatribuci a oslabenou sociální perzistenci (Heyman & Giles, 2006).

Eagly, Wood a Diekman (2000) dále v tomto smyslu upozorňují i na významnou roli tzv. sebenaplňujícího prorocství a normativního sociálního vlivu ve vztahu ke konkrétní stereotypní podobě chování či způsobu myšlení typického pro určité pohlaví. Ty nesouvisí s biologicky podmíněnými rozdíly, ale s potřebou vyhovět očekávání, která společnost ke každé genderové kategorii má. Obecně platí, že lidé mají tendence dávat najevo svá očekávání verbální i neverbální cestou a reagovat pozitivně v případě, že se jejich očekávání potvrdí a poskytnout tak druhému jakousi formu odměny, anebo trestu v případě nevyhovění jejich, v tomto případě konformní, představě.

1.4 Teorie feministického výzkumu a její odraz v psychologii

Feministická epistemologie a filozofie vědy pojednávají o stěžejních teoretických bodech, z nichž vychází hlavní formulace o způsobu a obsahu konstruování vědomostních koncepcí, procesu jejich zkoumání a oprávněnosti výsledků vztahujících se ke kategorii genderu. Definuje způsoby, jimiž dominantní koncepce vědomostí na základě atribuce a následné verifikace systematicky znevýhodňují ženy a další potencionálně podřízené skupiny. Usiluje tak o jejich reformu, a tím o poskytnutí prostoru pro tyto skupiny. (Anderson, 2015). V oblasti výzkumu si feministická teorie tedy pokládá otázku nejen jakým způsobem jsou znalosti produkovány, ale i kdo je produkuje a jakým způsobem s nimi nakládá (Westermarland, 2001). Dubois (1993, in

Westermarland) poukazuje na to, že typickou „univerzální“²⁰ znalostí je považována mužská vědomost, jež je odvozena z mužské vědecké produkce. Landrine a Russo (2009) dodávají, že se ve feministickém výzkumu odráží principy feministické teorie odkazující rovněž na snahy o realizaci výzkumů, jež jsou prostředkem přinášející sociální změnu a spravedlnost.

Zásadní se jeví kritika kvantitativních metod výzkumu pro jejich subjektivní zaujetí objektem mužského pohlaví a vyloučením ženského pohlaví z výzkumných vzorků a automatickou aplikací získaných poznatků na obě pohlaví bez ohledu na jejich rozdílné zkušenosti a vývoj²¹. Worell (2000) popisuje, že výzkumy, které byly realizovány na ženách, sice konstatovaly jejich osobnostní a behaviorální charakteristiky jako deviantní nebo nedostačující, ale z pohledu mužského standardu.

Feministická epistemologie současně nahlíží kriticky pozitivistickou epistemologii (konkrétně logický pozitivismus), tedy předpoklad, že vědomost je lokalizována ve vnějším světě ('*out there*'). Nevzdává se však vědeckého postupu, jež aplikuje neutrálně objektivní metody, které se opírají o nutnou snahu o systematický investigativní proces. Tvrdí ovšem, že ona lokalizace pravdy je „uvnitř“ každé ženy či muže, resp. v jejich zkušenostech a individuálním výkladu těchto zkušeností. A právě proto, že jazyk tvaruje pomyslnou kognitivní šablonu, skrze kterou vidíme a odpovídáme světu (Cosgrove & McHugh, in Collins et al., 2002), se z tohoto důvodu feministický postmodernismus soustředí na jazyk nebo diskurz, jež artikuluje multidimenzionální aspekty reality a procesu poznání (Ballou & Brown, 2002). Takovým příkladem může být žena cítící emoční distres a diskomfort ve spojitosti s menstruací. Žena v roce 1900 neměla jazykové prostředky/diskurz pojmenovat tento jev jako premenstruační syndrom, což ovšem žena v roce 2000 již má (Collins et al., 2002).

---

²⁰ Westmarland (2001) dodává, že již v 6. př. Kr. Pythagorejská škola rozvinula základní teoretický předpoklad existence dvou odlišných substancí formy (asociována s adjektivem dobrý, mužskýs) a hmoty (asociována s adjektivem špatný, ženský). Podobně uvažující je např. na počátku 17. st. Francis Bacon, který dichotomii kategorie forma versus hmota převádí analogicky na dichotomii kategorií poznání - muž (*knowledge*) a přirozenost - žena (*nature*), za podmínek, že přirozenost je objektem poznání (muž jako poznávající ('*knower*') a žena poznatelnou ('*knowable*')). Reflexi této analogie předkládá např. Šmausová (2007). Ta tuto dichotomii diskutuje v protikladných dimenzích vpravo (muž) a vlevo (žena) argumentujíc nepodloženost těchto asociací.

²¹ Některé autorky, např. Mies (1983, in Westermarland, 2001); Letherbay, (2003) v tomto případě hovoří o '*malestream*' přístupu.

Crawford a Unger (2004) formulují feministické hodnoty, které se odrážejí ve feministickém psychologickém výzkumu:

- ačkoliv feministická psychologie podrobuje dosavadní empirický výzkum ostré kritice, rozhodně se nesnaží dosavadní výzkumné postupy znevažovat a uvědomuje si jejich význam v poznání světa, jehož se ovšem snaží dosáhnout formulací odlišné metodologie;
- feministická psychologie upozorňuje, že vědecké metody nejsou neutrálními prostředky a již výběr metody výzkumu modeluje jeho výsledek, příkladem může být experimentální situace v níž je výzkumníkem muž a subjektem zkoumání žena;
- obě dvě pohlaví mohou organizovat feministický výzkum, v tomto kontextu je třeba se vyhnout nesprávnému výkladu formou plošné generalizace psychologů jako feministek, resp. všech psychologů jako nefeministů;
- feministická psychologie připomíná, že věda nemůže být nikdy kompletně objektivní a hodnotově neutrální, osobní zkušenosti zostrují subjektivní pozornost každého výzkumníka na specifickou část výzkumného problému a každý výzkum má svůj historický, sociální a politický kontext, který měl/má vliv na jeho realizaci;
- výše zmíněné se vztahuje i ke konkrétnímu lidskému chování, feministická psychologie je senzitivní ke způsobům, jakým sociální kontext ovlivňuje lidský potenciál, proto je pro ni podstatné porozumět nejen genderovému efektu, ale rovněž sociální klasifikaci definující příslušnost k určité sociální třídě, rase a sexuální orientaci.

Chování žen a mužů je ovlivněno mnoha faktory prostředí, ve kterém se odehrává, z toho důvodu mnoho feministických psychologů a psychologů přijalo interakcionistický přístup²² (Deaux, 1985, in Collins et al., 2002). Rozdíl mezi muži a ženami jsou tedy definovány z hlediska genderu a aktuálního situačního kontextu generujícího specifické interakce. Určitá konkrétní vlastnost se tak může projevit jednou pouze u muže, podruhé pouze u ženy, či u obou zároveň, vždy v návaznosti na specifický situační kontext (Collins et al., 2002).

1.4.1 Teorie stanoviska

První premisa tzv. teorie stanoviska (*'standpoint theory'*) předpokládá, že ženy (případně jakákoliv jiná skupina) vidí (zažívá) svět z určitého úhlu pohledu (stanoviska) vycházejícího

---

²² Sociologický pojem zabývající se otázkou, jakým způsobem člověk ovlivňuje a je ovlivňován společností skrze významy vyvstávající z jednotlivých interakcí (Blumer, 1969).

z propojení s určitou sexuální identitou, rasou či sociálním statutem. Prvním z konstruktů této teorie je, že každá z vědomostí je nějakým způsobem lokalizována a situována (*'situated knowledge'*). To reflektuje skutečnost, že lidé mohou chápat jeden objekt rozličnými způsoby na základě stanoviska, který k danému objektu zaujímají. Druhou premisou je stupeň úrovně, ze které nám je tato vědomost (poznání) dostupná. Velmi významné ovšem je, do jaké míry příslušnost k určité sociální či etnické skupině ovlivňuje stupeň dostupnosti tohoto poznání. Vědomost, jakožto určitý stav poznání či informace, je tedy vnímána jako privilegium, není přístupná automaticky všem. Současně můžeme předpokládat, že každá marginalizovaná sociální či etnická skupina na základě svých specifických zkušeností, bude zaujímat jiný úhel pohledu k různorodým faktům než většinová společnost (Hekman, 1997; Harding, 2007; Anderson, 2015). Na tomto základě tedy dále můžeme usuzovat, že popis světa z odlišných vertikálních či horizontálních vrstev společnosti, může mocně produkovat nové informace a poznatky (Unger, 2004). Jak dodává Harding (2007), klíčové je porozumět příslušné společenské hierarchii vrstevící ji na ty, kteří pravidla poznání stanovují (*'rulers'*) a na ty, jež se těmto pravidlům podrobují (*'ruled'*). Pokud například dívky nejsou vedeny ke sportu a fyzické aktivitě, budou působit přirozeně fyzicky slabší než chlapci a bude posléze skutečně konstatováno, že dívky jsou slabší než chlapci. Dominantní sociální relace může ustanovovat jako danost cokoli, co je požadováno.

Ačkoliv byla tato teorie formulována v 70. a 80. letech v oboru sociologie (Weiner & Craighead, 2010) využívá kvalitativních výzkumných metod jako například zakotvená teorie, narativní analýza nebo interpretativní biografická analýza či etnografie, jež jsou hojně využívány i v psychologickém výzkumu (Unger, 2004). Worell (2005) doplňuje, že feministický výzkum obrací svoji pozornost především ke kvalitativním metodám výzkumu, právě kvůli potřebě postihnout vysoce individuální zkušenost. Skrze takto orientovaný výzkum je dovolena i identifikace a náprava sociálního znevýhodnění či nespravedlnosti. Takovým příkladem může být výzkumný zájem o marginalizované skupiny jednotlivců ze skupin kombinujících příslušnost k LGBTQ²³ a různorodým etnickým komunitám (Lewis & Marshall, 2011).

---

²³ Zkratka označující lesby, gaye, bisexuály, transsexuály a queer osoby.

1.4.2 Postkoloniální feministický výzkum

Postkolonialismus jako teorie a její význam je hojně diskutován. Zahrnuje v sobě všechny aspekty situace sledující proces formální kolonizace a zahrnující její kulturní a psychologický odkaz. Byla to právě kolonizace, jež dala vzniknout rozštěpenému pohledu na mimoevropské obyvatele jako na animální dětinské divochy postrádající emocionální kontrolu a inteligenci (Licata, 2002). Je to právě kolonialismem prosycená, vznešená idea civilizovanosti, jež vytvořila diskurz západního „vyspělého“ světa jako subjektu, jež podrobuje zkoumání zbytek světa jako objektu, jenž má být změněn ve jménu vývoje (Foucault, 1974, in Hickling & Hutchinson, 2000).

Jednou z esencí požadavku na reflexi odlišných epistemologických stanovisek v rámci feministické perspektivy je právě postkoloniální teorie. Jak píše Sook-Kim (2007), měli bychom si být vědomi toho, že ani produkce znalostí feministického výzkumu není absolutně tzv. *value-free* a feministická teorie a metodologie tak opanuje pouze důvěrně známý euroamerický prostor do dalších „periferních sfér“. Jednou ze zásadních otázek tedy je, jakým způsobem feministická teorie konceptualizuje politické a geografické hranice bez dualizace světa (např. moderní/tradiční, západní/východní, první svět/třetí svět atd.) a jakým způsobem její teorie tvoří spojující linii mezi těmito nerovnými a marginalizovanými skupinami a vztahy. Postkoloniální feminismus tak odkazuje k subjektivitě a identitě, které jsou konstruovány odlišnými způsoby v návaznosti na specifické historické momenty.

Centrálním zájmem je tak upozornit na problematické pojetí zemí třetího světa jako „přírodní“ (*'native'*). Problematickou je především dichotomní reprezentace, skrze kterou jsou země, a obyvatelé těchto zemí, pojímáni. Výzkumník tedy v postkoloniálním feministickém výzkumu není nikdy vnějším objektem, nebo je separován jako „objektivní“ pozorovatel, jež zkoumá „ty druhé“. Součástí výzkumů je nepřetržitá reflexe procesu a míry vlivu a zainteresovanosti výzkumného pracovníka, což se děje skrze analýzu textu a diskurzu (Özkazanç-Pan, 2012). Dalším nástrojem reflexe a prostředkem, jež dekonstruuje mocenské vztahy v rámci výzkumu, je např. participativní akční výzkum. Produkce znalostí je výsledkem spolupráce badatele či badatelky a objektu výzkumu – naplněn je tak požadavek změny mocenského rozložení a stimulace transformativního procesu (Kinson et al., 2007, in Schurr & Segebart, 2012).

2 Reevaluované psychologické koncepty

Následující skladba podkapitol je vybrána za účelem nejvhodnější ilustrace mnohvrstevnatého konceptu reevaluace dosavadních psychologických teorií a konceptů, jež měly vliv buď na potvrzení subordinace žen, nebo se spolupodílely na zpevnění genderových stereotypů v kontextu fungování psychiky člověka.

2.1 Kohlbergova teorie mravního vývoje

Teorie mravního vývoje reprezentuje transformaci, jež se objevuje v osobní formální struktuře myšlenek člověka v průběhu jeho vývoje (je součástí procesu socializace, při němž si člověk určité hodnotové vzorce a morální kategorie osvojuje v závislosti na charakteru kultury, v níž vyrůstá). Byla definována již Piagetem, dále zkoumána a upravena Kohlbergem. Definice mravních stádií je následující (Kohlberg & Hersch, 1977):

1. Prekonvenční stádium

Dítě je ovlivněno dichotomními kategoriemi špatný/dobry, správný/nesprávný, které jsou stanoveny v rámci dané kultury. Tyto kategorie dále interpretuje buď ve formě odměny či trestu, které jsou vykonány těmi, jež tyto kategorie stanovili. Stádium se dále dělí na dvě další:

- a) Orientace na trest a poslušnost (hodnota určitému skutku je přisouzena na základě fyzických konsekvencí, jež vykonání tohoto skutku doprovází).
- b) Instrumentálně-relativistická orientace (oprávněnost určitého skutku je hodnocena v pragmatických kategoriích užitku, který přináší vykonavateli, případně jeho okolí).

2. Konvenční stádium

Dítě považuje za správné takové chování, jež odpovídá očekávání rodiny, sociální skupiny, či národa, v nichž žije bez ohledu na okamžitý užitek. Obsahem tohoto stádia není jen vyhovění konformitě, ale rovněž loajalita, jež toto vyhovění podporuje ve chvílích, kdy není očekávání zcela aktuálně zřetelné v určité situaci. Toto stádium se dělí na dvě další:

- a) Orientace na kategorie „hodný chlapec/hodná dívka“ (vhodné chování je to, jež uspokojuje představy ostatních).

- b) Orientace „zákon a pořádek“ (vhodným chováním je to, které respektuje autoritu a odpovídá požadavkům, které tato autoritu vyžaduje a oceňuje).

3. Postkonvenční stádium

V tomto stádiu jsou definovány morální hodnoty a principy nezávisle na autoritě, či na sociální skupině, s níž se jedinec identifikuje a snaží se tak vyhovět jejím požadavkům. I toto stádium se dělí na dvě další:

- a) Orientace na společenskou smlouvu (vhodným chováním je značeno to, které respektuje individuální práva každého jedince a standardy, které jsou prověřeny a respektovány společností jako celkem, a které je možno v individuálním případě překročit).
- b) Orientace na univerzální etické principy (kategorie správnosti je definována na základě vlastních morálních principů, jež jsou ale rovněž koherentní s univerzálními principy jako je spravedlnost či úcta k bližnímu).

Příběh s názvem Heinzovo dilema je používán jako klasický příklad manifestující stádia, jimiž jedinec v rámci svého morálního vývoje prochází. Příběh zní (Heidbrink, 1997, s. 70):

V jedné daleké zemi umírala žena, která onemocněla zvláštním druhem rakoviny. Existoval lék, o němž si lékaři mysleli, že by mohl ženu zachránit. Šlo o určitou formu rádia, kterou jeden lékárník v tomtéž městě právě před nedávnem objevil. Výroba byla velmi drahá, avšak lékárník požadoval desetkrát víc, než kolik jej stála výroba. Za rádium zaplatil 200 dolarů a za malou dózu s lékem požadovat 2000. Heinz, manžel nemocné ženy, vyhledal všechny své známé, aby si půjčil peníze a usiloval i o podporu úřadů. Shromáždil však jen 1000 dolarů, tedy polovinu požadované ceny. Vyprávěl lékárníkovi, že jeho žena umírá a prosil jej, aby mu lék prodal levněji, nebo ho nechal zaplatit později. Lékárník však řekl: „Ne, já jsem ten lék objevil a chci na něm vydělat nějaké peníze.“ Heinz tím vyčerpал všechny legální možnosti; je zcela zoufalý a uvažuje, zda by se neměl do lékárny vloupat a lék pro svou ženu ukrást.

Nejvyššího stádia, dle Kohlbergova konceptu, dosahuje jedinec, který jedná dle univerzálních morálních principů (Heidbrink, 1997).

Tuto koncepci podrobuje kritice Carol Gilligan (2001). Ta v duchu feministické koncepce hodnotí zaprvé nedostatečnou metodologii, jelikož Kohlberg definoval svoji teorii na základě výzkumu realizovaného pouze s participanty mužského pohlaví, a zadruhé definuje vlastní

teorii morálního vývoje na základě vlastního výzkumného šetření (Giligan, 2001, in Tong & Williams, 2009):

1. Prekonvenční stádium: ženy jsou zaměřeny pouze na svůj vlastní prospěch.
2. Konvenční stádium: ženy se soustředí na prospěch ostatních, součástí je sociální participace a sebeobětování ve vztahu k potřebám okolí.
3. Postkonvenční stádium: schopnost koordinace vlastních zájmů i zájmů ostatních lidí.

Z něj tedy vychází, že ženy definují pořadí morálních hodnot odlišně, jelikož přikládají důraz jejich odlišným aspektům. Optikou Kohlbergova modelu však zůstávají ženy oproti mužům na nižším stupni morálního vývoje, jelikož si v Heinzově dilematu uvědomují nejen morální povinnost lék ukrát, ale rovněž případné konsekvence vyplývající z tohoto aktu pro samotného lékárníka. V tomto vztahovém kontextu uvažují tedy ženy jiným způsobem, který jim však neumožňuje dosáhnout vyššího stupně (Gilligan, 2001).

Gilligan na tomto základě dále formuluje koncepci tzv. etiky péče, jejíž součástí je zdůraznění morální hodnoty vztahů a zodpovědnosti vztahujících se k jejich existenci (Tong & Williams, 2009). Etice péče jako teorii, jak poznamenává dále Slong (2006, in Govrin, 2014), se podařilo ve 20. století ustanovit samu sebe jako významnou alternativu ke klasickému pojetí Kantovské morální filozofie. Ta je definována pouze v dimenzi univerzálních kategorií spravedlnosti a chladné racionality, které jsou v procesu morálního rozhodování důležitější než emoce (Govrin, 2014). Střed mezi těmito dvěma koncepty je popisován především v pojetí jejich univerzálnosti. Péče je považována za méně esenciální morální hodnotu než spravedlnost (Tong & Williams, 2009). Na to ovšem namítá Held (2006), že péče je jedna ze základních hodnot. Péče může existovat bez spravedlnosti, už jen proto, že v historii nastalo několik situací, v nichž chyběl dostatek spravedlnosti, ale péče nikoliv. Naproti tomu spravedlnost nemůže existovat bez péče, protože bez péče by nikdo z nás nepřežil a nebylo by proč o spravedlnost usilovat.

2.2 Freudova teorie psychosexuálního vývoje osobnosti

Základním prvkem genderového vývoje je dle Sigmunda Freuda Oidipův komplex. Každý člověk se rodí se základní instinktivní energií sexuálního rázu, která je nazývána libido (McIver, 2009). Oidipovská situace, v níž se dítě vztahuje k oběma rodičům, představuje pro dítě výzvu mravního či intelektuálního rázu, a pro úspěšné pokročení ve svém vývoji se s nimi musí vypořádat. Do této situace se dítě dostává v období probuzení citlivosti ke genitáliím (Mahler,

2001). V tomto období, které Sigmund Freud pojmenoval falickým stádiem a objevuje se přibližně v období od 3 do 6 let, sexuální orientace a identifikace s rodičem stejného pohlaví probíhá vývojově právě skrze Oidipův komplex. Chlapci v tomto období pocítují rivalitu a latentní nenávisť k otci, protože touží po matce, která je k dispozici pouze jim. Zároveň se chlapci bojí otcovi odplaty a trestu skrze kastraci. Situace se stává pro chlapce děsivější, jelikož zjišťuje, že dívka již vykastrována je a obává se tak ještě více (Denmark & Paludi, 2008).

Dle Freuda, hybnou silou dívčího Oidipova komplexu je přítomnost, resp. absence penisu. Na základě tohoto anatomického rozdílu je dítě schopno usuzovat na rozdíly mezi pohlavími. Dívky vnímají samy sebe tedy jako vykastrované a touží po mužském pohlavním orgánu. Tuto touhu pojmenoval Freud jako závist penisu (*'penis envy'*) a pohlížel na tento fakt jako na univerzální vlastnost ženské sexuality (McIver, 2009).

Dívka si uvědomuje anatomickou nemožnost vlastnit penis a přeje si namísto něj vlastnit dítě a rezignuje na agresivní, či na úspěch orientované chování. Žena cítí pocity žárlivosti, méněcennosti a studu v návaznosti na svoji genitální nedostatečnost. Dívka je méně motivována identifikovat se s rodičem stejného pohlaví, protože viní matku postrádající penis a obrací tak svoji afektivní katexi k otci. Nedosahuje však stádia identifikace a tím i internalizace rodičovských norem. Chlapci se naopak cítí motivováni více, protože penis stále mají. Dle Freudovy teorie jsou ženy méně morálně vyspělé a jejich socializace nedosahuje stejné úrovně jako ta mužská. (Denmark & Paludi, 2008).

Jak potvrzuje Slipp (1995), Freudova teorie byla jednoznačně některými autorkami označena za formu propagace procesu potlačení ženských práv. Friedan (1963, in Slipp, 1995) sice oceňuje přínos psychoanalýzy v požadavku dekonstrukce zkorumpované viktoriánské sexuální morálky, přirovnává však Freudovu psychologii k nové formě tyranie. Mitchell (1974, in Slipp, 1995) však argumentuje, že právě nemůžeme Freudovu teorii vytrhávat z kontextu doby, v níž vznikla, a naopak bychom měli ocenit její přínos v porozumění způsobu genderového vývoje.

Hlavními kritičkami byly rovněž již mnohem dříve Karen Horney, Melanie Klein, nebo Clara Thompson. Melanie Klein například ve své kritice akcentovala Freudův přehnaný důraz na otce a vyzdvihla naopak roli vztahu matky k dítěti v prvních třech letech života jako jeho nejsignifikantnější faktor. Horney a Thompson kritizovaly Freudův pohled na fenomén závisti penisu jako univerzálně biologickou danost, jež byla podle nich pouhou symbolickou manifestací tehdejší viktoriánské společnosti (Slipp, 2015).

S další kritikou doplněnou o vlastní formulaci teorie přichází i Nancy Chodorow. Ta ve své knize *The Reproduction of Mothering* popírá biologicky předurčený zájem ženy stát se matkou. S Freudem souhlasí v tom, že struktura osobnosti se formuje v prvních letech života člověka a je součástí jeho nevědomí. Chodorow ovšem reinterpretuje mateřství jako sociální konstrukt, jehož hlavní součástí je v typické rodinné struktuře postava matky jako primární pečovatelský subjekt oproti otci. Dívky se v průběhu vývoje nepotřebují separovat od matky, zůstávají s ní tak tedy v kontaktu jako se svým primárním objektem lásky²⁴ a hledají způsob, kterým mohou tento symbiotický vztah zachovat, a to právě formou například vlastního mateřství. Chlapci musí naopak tento primární objekt opustit a identifikovat se ve svém genderovém vývoji s otcem, všechen femininní a vyživující princip je tak potlačen a odložen. Proto, že naše sexualita a osvojení genderu souvisí se způsobem reprodukce mateřství, jež je primárně produkováno stereotypní formou vykonávání hlavní péče ženami, Chodorow hovoří o potřebě reorganizovat stávající podobu rodičovské péče v zájmu osvobození žen i mužů od jejich dosavadních podob genderových struktur (Greene, 2014).

2.3 Teorie kognitivních schopností

Dle Tavis (1993) samotný fakt, že lidský mozek je diferencován do dvou funkčně odlišných hemisfér analogicky koresponduje s předpokladem existence dvou odlišných genderových identit. Jedna z hlavních teorií hovoří o faktu, že mužský mozek je více lateralizován, to znamená, že jeho hemisféry jsou specializovány ve svých schopnostech, přičemž ten ženský používá obě hemisféry více symetricky z důvodu silnějšího corpus callosum a vyššího obsahu vláken.

V minulosti však například Geschwind a Behan předpokládali, že hormon testosteron se v děloze matky u mužského plodu podílí na útlumu vývoje levé hemisféry a posiluje tím funkce pravé²⁵ hemisféry, díky níž se mužské pohlaví oproti ženskému stává úspěšnější v činnostech souvisejícími s funkcemi náležejícími k určité mozkové oblasti. Příkladem je mužská dominance ve vizuospeciálních úlohách. Neurovědkyně Ruth Bleier však odhalila, že vědci

---

²⁴ Nancy Chodorow se identifikuje s britskou psychoanalytickou školou objektních vztahů (Greene, 2014).

²⁵ Tavis (1993) popisuje, že původně byla s intelektem spojena levá hemisféra. V 60. a 70. letech však vědci začali uvažovat o významu pravé hemisféry jako zdroji geniality a matematických schopností.

zabývající se touto otázkou, žádné signifikantní rozdíly související s pohlavím ve skutečnosti nekonstatovali, jejich závěry odráželi zjištění výzkumu na myších (Tavris, 1993).

Faktem tedy v současnosti zůstává, že ač dle dnešních aktuálních poznatků se sice můžeme shodnout o přibližně 10% převaze ve velikosti mužského mozku oproti ženskému, oba mozky jsou si ovšem z větší části podobné. Odlišnosti ve struktuře mozkových oblastí u obou pohlaví, které můžeme detekovat, mnohdy představují zjištěné odlišnosti na základě životního období, v nichž je výzkum zkoumající tyto odlišnosti realizován. Příkladem může být již výše zmíněný 10% rozdíl ve velikosti mozku mezi pohlavími, který přetrvává v průběhu života u mužů s výjimkou období 11 – 13 let, kdy dívky, z důvodu jejich rychlejšího vývoje, převyšují chlapce. Pokud aplikujeme alometrický²⁶ princip, získáme tím rozšíření teorie o pohlavních rozdílech ve vývoji mozkové struktury, jež jsou mnohdy v literatuře definovány spíše vzhledem k celkové velikosti mozku, než jako teorie vztahující se ke konkrétní podobě cytoarchitektury (Giedd, Raznahan, Mills & Lenroot, 2012).

Giedd, Castellanos, Rajapakse, Vaituzis, a Rapoport (1997, in Nisbett et al., 2012) konstatují, že obě pohlaví mají organizačně a strukturálně shodné mozky, některé mozkové oblasti jsou však sexuálně dimorfní. Konkrétně se jedná např. o rozdíl v podílu bílé a šedé hmoty v různých částech mozku (Ellis, 2011, in Nisbett et al., 2012). Muži a ženy dosahují stejné hodnoty IQ, což je důsledkem nejednotného mechanismu fungování všeobecné inteligence, jež je manifestován skrze odlišné funkční vzorce mozkových oblastí poskytujících identické výkony u obou pohlaví (Haier et al., 2005, in Nisbett et al., 2012). A ačkoliv dle Quinn a Liben (2008, in Nisbett et al.) se například předpokládá upřednostnění mužské dominance ve schopnosti mentální rotace, jež má silný biologický základ, je zde rovněž silná evidence vlivu sociokulturního učení na tyto rozdíly. Příkladem může být studie, jejímž výsledkem byl minimální rozdíl ve výkonu v této schopnosti mezi mužskými a ženskými participanty z důvodu předchozího tréninku v počítačových hrách, jež vyžadovaly právě spaciální vizualizaci (Feng, Spence, & Pratt, 2007, in Nisbett et al., 2012). Význam sociálního vlivu na matematické schopnosti můžeme sledovat i v případě snížení proporce mezi muži a ženami z 12:1 na přibližně 4:1 v průběhu 30 let v matematické části SAT²⁷ testu, jež je vysvětlován vyšší počtem

---

²⁶ Princip popisující relativní vývoj určitých částí ve vztahu k celému organismu.

²⁷ Standardizovaný test používaný v USA u přijímacích zkoušek.
<https://collegereadiness.collegeboard.org/sat>

žen, které studují kurzy matematiky (Benbow & Stanley, 1983; Wai, Cacchio, Putallaz, & Makel, 2010, in Nisbett et al., 2012).

Proces testování inteligence je dalším významným tématem dotýkajícího se citlivého místa globální multikulturní senzitivity, jež je součástí feministické psychologie. To potvrzuje například Jacob a Hartshorne (2003, in Clauss-Ehlers, 2010), kteří popisují situaci začátku 20. století, kdy se inteligenční a jiné mentální testování používala v zásadě jako forma etnické segregace, při které byly minority přiřazovány do „podřízených“ tříd s nižším stupněm vybavení, jež jim odnímalý možnost účastnit se plnohodnotné výuky. Jedním z exemplárních případů se stal soudní proces Hobson vs. Hansen reprezentující obranu afroamerických studentů proti stávajícímu postupu přiřazování pozic v segregovaných třídách s nižší kvalitou výuky na základě předpokladu nižšího stupně intelektových schopností. Výsledkem byl rozsudek konstatující, že tyto skupinově administrované testy jsou diskriminační, jelikož jejich standardizace proběhla na dětech bílé rasy ze střední třídy a jejich zadávání bylo zrušeno (Laija-Rodriguez & Restori, 2010).

Reilley (2012) konstatuje, že výzkum existence genderových rozdílů v oblasti kognitivních schopností má kardinální význam pro celou společnost, a že přesvědčení o jejich genderové diferenciaci může mít negativní vliv na dívky z důvodu jejich následného podceňování rodiči a učiteli. Ačkoliv genderové rozdíly například v matematice a vědě obecně existují, nejsou nezvratné a dívky si zaslouží stejné povzbuzení k působení v těchto oblastech jako chlapci. A jak dodává Newcombe et al. (2009, in Reilley, 2012) právě psychologie je oblastí, jež svými výzkumy může přispět změnit sociální a edukativní prostředí pozitivním směrem k uskutečnění plného potenciálu všech studentů.

2.4 Studium emočních rozdílů

Jedním z dalších zásadních témat je například studium emocí v kontextu genderu (Shields, 2000). Emocionalita žen a mužů byla vždy uvažována jako zásadně odlišná. V západní kultuře převažuje fakt, že ženy jsou více emocionální, jsou více „ve spojení“ se svými emocemi či vykazují více senzitivity a empatie (Fiorentini, 2002; Germans Gard & Kring, 2007. Mnoho studií s odlišnými designy tento jev potvrzuje. Výzkumy soustředící se na genderovou roli a rodinnou expresivitu jako na stěžejní proměnné ovšem zjistila, že větší expresivitu vykazovali

ti participanti (muži i ženy), kteří byli zařazeni do androgynní²⁸ kategorie. Vyšší stupeň expresivity tak nebyl primárně spjat s „ženskými“ charakteristikami osobnosti. V případě rodinné expresivity se potvrdil předpoklad socializačního vlivu rodiny na míru, s níž jedinec vyjadřuje citové zaujetí (Fiorentini, 2002).

Shields (2000) dále potvrzuje, že výzkumy hovoří o tom, že ženy více než muži vyjadřují otevřeně emoce a diskutují o nich. Paradoxně tomu je například i u vzteku, dle Thomas (1996, in Shields, 2000), který je primárně přisuzován mužskému pohlaví, tedy označován za maskulinní prvek. Stopperd a Gunn-Gruchy (1993, in Shields, 2000) však zjistili, že v projevu emocií existují genderově podmíněné sociální normy. Ženy jsou přesvědčeny, že je od nich požadováno vyjadřování pozitivních emocií k ostatním lidem, a očekávají zároveň negativní sociální sankce za vyjadřování negativních emocií. Zatímco muži žádné takové přesvědčení o negativních sankcích nemají. Jak dále komentuje Shields (2007), právě oblast emocií, která byla prominentním tématem psychologické vědy v 19. století, je příkladem zkreslené představy komplementarity jednoho pohlaví k druhému – tedy na jedné straně síly a vyrovnanosti doplňující slabost a nevyrovnanost druhé strany. Historická představa emoční nestability a neuspořádanosti žen byla aktivně používána jako nástroj ke zbavení společenského postavení a moci žen.

V současnosti, jak konstatuje Fiorentini (2002), genderově specifické emocionální vzorce dle příslušných výzkumů identifikujeme, ovšem kromě ryze biologického podkladu těchto rozdílů existuje samozřejmě i ten socializační. Bio-psycho-sociální model emocií formuluje Chaplin (2015), která popisuje, že můžeme genderové odlišnosti v oblasti emocií sledovat již v raném dětství. U chlapců je zaznamenána v raném věku vyšší míra aktivity a vzrušení (*'arousal'*), nižší jazyková úroveň a schopnost útlumu než u dívek. Vzhledem k jejich vyššímu stupni arousalu, které vede k jeho frekventovanějšímu behaviorálnímu vyjadřování než u dívek, čelí chlapci výzvám regulovat či inhibovat negativní emoce. V součinnosti s tímto předpokladem rodiče v západní kultuře podporují inhibici negativní expresivity emocií u chlapců. Opačně je tomu u dívek. Jak potvrzují observační výzkumy (Adams, Kuebli, Boyle, & Fivush, 1995; Fivush, 1989, in Chaplin, 2015) u vzorku americké populace bílé pleti, rodiče, právě z důvodu nižšího stupně arousalu a širší slovní zásoby, hovoří spíše s dívkami o emociích (používají k tomu i více emocionální výrazy) a povzbuzují je rovněž i k jejich vyjadřování. Jedinou emocií, k jejímuž vyjadřování jsou chlapci typicky povzbuzováni, je hněv. Potlačování úzkosti a smutku však

---

²⁸ Označení osoby, která má mužské i ženské charakteristiky.

může u chlapců vést k rozvoji behaviorálních problémů a k užívání návykových látek (Chaplin & Cole, 2005; Nolen-Hoeksema & Hilt, 2006, in Chaplin, 2015).

Chaplin (2015) dále podotýká, že jako významnou se jeví realizace výzkumů v této oblasti na vzorcích se širším kulturním původem. To by bylo výhodné především pro rozšíření představy o tom, jakým způsobem ovlivňují kulturní vzorce a požadavky vyjadřování emocí a jejich propojenost s fyzickými a duševními symptomy.

2.5 Evoluční psychologie

Hlavním cílem výzkumu evoluční psychologie je objevit a pochopit lidskou mysl prostřednictvím aplikace znalostí a principů evoluční biologie. Barrett, Dunbar a Lycett (2007) konstatují, že účelem evoluční psychologie je identifikovat struktury utváření lidských psychických adaptací v průběhu evoluce. Nepokouší se však zjišťovat, zda-li jednotlivé rysy podporují rozdíly ve fitness²⁹ i v současnosti. Většina experimentů je tak prováděna v laboratořích a relativně málo studií dodnes zohlednilo chování lidí v přirozených podmínkách. Dle slov Cosmides a Toobyho (1997) se nejedná o studijní oblast zdůvodňující určité prvky chování, ale je spíše způsobem uvažování, které lze aplikovat na jakékoliv téma objevující se v psychologii.

Evoluční psychologie je nejrozvinutější teorií esencialismu pojednávající o rozdílech mezi pohlavími. Dle evolučních psychologů základními atributy zodpovědnými za odlišné sociální chování mezi pohlavími jsou jejich rozdílné psychologické dispozice, které se vyvinuly v důsledku adaptace na specifické podmínky v průběhu lidského vývoje. Sociální konstruktivismus hovoří na rozdíl od výše zmíněné teorie o arbitrálně definovaných rozdílech, přičemž gender je definován na základě historických a kulturních proměnných doplňujících či vylučujících se navzájem (Wood & Eagly, 2002). Dle Busse a Schmitta (2011) evoluční psychologie definuje pohlavní rozdíly jako externí či interní výzvy, při nichž čelilo v průběhu evolučního vývoje každé z lidských pohlaví rozdílným adaptivním úkolům, jejichž zpracování zapříčinilo posléze vznik těchto biologických a psychických rozdílů.

---

²⁹ Pojem popisující tzv. biologickou zdatnost, tedy schopnost předat své geny dalším generacím (Barrett, Dunbar & Lycett, 2007).

Buss a Schmitt (2011) dodávají, že evoluční psychologie je smíšenou disciplínou zahrnující v sobě propojení nejen psychologie a biologie, ale i např. paleoarcheologie, ekonomie či počítačové vědy a jmenují pět základních premis, z nichž tento obor vychází:

1. Vnější chování je ovlivněno vnitřními psychologickými mechanismy, a závisí na procesu zpracování informací v mozku v souvislosti působení vnitřních a vnějších vlivů (sociální, ekologické, fyziologické atd.).
2. Evoluce formou selekce je jediným známým mechanismem schopným vytvářet tak komplexní organické mechanismy, resp. adaptace.
3. Vyvinuté psychologické mechanismy jsou často funkčně specializovány na řešení opakovaných evolučních výzev.
4. Selektce vytvořila proces zpracování informací v rámci vyvinutých adaptivních mechanismů, které byly ovlivněny specifickými informacemi pocházejícími z prostředí.
5. Psychologie člověka obsahuje mnoho funkčně specializovaných mechanismů, z nichž každý je senzitivní k původnímu vstupu, který se podílel na jeho vývoji. Společně lze tyto mechanismy kombinovat a koordinovat s dalšími externími či interními proměnnými, které dále produkují vnější chování, které je tak přizpůsobeno řešení adaptivních problémů.

Malamuth (in Buss & Malamuth, 1996) dále doplňuje, že proto, abychom porozuměli lidské mysli dnes, musíme analyzovat psychologické mechanismy (např. rozhodovací mechanismy a algoritmy zpracování informací), které se vyvinuly v lidské mysli našich předků. Podstatné je, že všechny výše zmíněné mechanismy nejsou „zvědomeny“. Člověk tedy vědomě nesměruje k tomu, aby např. naplnil reprodukční úspěch, ale tento typ chování se aktivuje v současném prostředí z důvodu pozitivních konsekvencí, které po jeho dřívější produkci následovaly.

K feminismu, resp. feministické psychologii se evoluční psychologie vztahovala jako teoretický protiklad, a to konkrétně především v duchu esencialismu a sociálního konstruktivismu představujících dva odlehlé póly ideologické přímky, které se navzájem vylučují. Feministická kritika se soustředila především na výzkumy hovořící o pohlavních rozdílech v neprospěch žen v kontextu evoluční teorie. Dle Worell (2000), následkem posuzování žen dle mužského standardu byly ženy na základě výzkumných šetření sledovány např. za méně motivované se prosazovat, méně asertivní a zdatné v matematice či vědě obecně. Shields (1975) k tomu dodává, že vliv evoluční teorie na pojetí žen a jejich vlastností můžeme sledovat ve dvou bodech. Prvním je zdůraznění biologického základu temperamentu, druhým

je začátek studia pohlavních rozdílů v sensorických, motorických a intelektuálních schopnostech. Zásadními tématy byly tedy například:

- rozdíly ve struktuře mozku muže a ženy a jejich důsledek pro inteligenci a temperament;
- hypotéza o větší mužské variabilitě a jejím vztahu k sociálním a edukačním vlivům;
- mateřský instinkt a jeho význam pro uvažování podoby „přirozené“ psychologie ženy.

Jak píše Campbell (in Barkow, 2006) mnoho evolučních psychologů se jejich výzkumnou reflexí zasazuje o zlepšení postavení ženy ve společnosti. Přesto zůstává evoluční psychologie v očích mnohých zastánců feminismu znepráteným oborem a vědeckou podporou již existujících stereotypních teorií a přesvědčení bránících vzniku genderové rovnosti, která jsou pod její záštitou vědecky verifikována (Buss & Schmitt, 2011). Kuhle (2012) ovšem dodává, že animozitu vyvolávající evoluční teorie u té feministické zapříčiňují dvě hlavní nedorozumění. Prvním je automatický předpoklad, že pokud je např. určité chování evolučně podmíněno, nelze jej změnit, což evoluční psychologie v žádném případě netvrdí. Druhým je chybný předpoklad, že mechanismy, jež evoluční psychologie popisuje, jsou správné a tím, že jsou biologicky podmíněné, rovněž ospravedlnitelné. A je tomu právě naopak – evoluční psychologie prosazuje, že aby se příslušné vzorce chování mohly změnit, je třeba je nejdříve identifikovat a popsat. Rovněž nikterak neomlouvá, ospravedlňuje, či racionalizuje jakékoliv lidské myšlenky, pocity a činy.

Sociální darwinismus

Jak podotýká Hawkins (1997), Darwinova snaha o změnu historie organického světa se naplnila publikací roku 1859 O původu druhů. A to formou předložení základní teze tzv. *survival of the fittest*³⁰, jež hovoří o přírodní selekci těch úspěšných variací organismu, umožňujících mu přežít a množit se. Tyto užitečné variace jdou dále geneticky předávány dalším generacím a předpokládají tak na tomto základě vyvinutí nových druhů. Tato selekce se uskutečňuje tzv. *struggle for existence*³¹. Sociálním darwinismem tedy označujeme evolučně determinující přístup ovlivňující nikoliv pouze fyziologické vlastnosti, ale rovněž i ty sociální týkající se existence člověka ve společnosti spolu s dalšími psychologickými atributy, které představují

---

³⁰ Přežití nejschopnějšího.

³¹ „[...] that I use the term *Struggle for Existence* in a large and metaphorical sense, including dependence of one being on another, and including (which is more important) not only the life of the individual, but success in leaving progeny.“ (Hawkins, 1997, s. 25)

v jeho životě významnou roli. Zřetelnými jsou dvě základní fakta o lidské přirozenosti: a) je kontinuální s zvířecí (živočišnou) psychologií a b) vyvinula se skrze přírodní selekci.

Denmark a Paludi (2008) k tomu dodávají, že základním mýtem sociálního darwinismu je Darwinův postulát o mužské nadřazenosti, která se stala výsledkem přírodní a sexuální selekce. Ženy si, dle Darwina, nemohly vyvinout stejnou inteligenci, vytrvalost a odvahu, jelikož neměli tu příležitost bojovat o muže (viz dále). Herbert Spencer myšlenky Charlese Darwina rozšířil o tvrzení, že vzhledem ke skutečnosti, že výkon primární péče o dítě provádějí ženy, ty si jako důsledek tohoto jevu nejen osvojily pečovatelské vlastnosti na behaviorální úrovni, ale došlo i k jejich biologickému ukotvení. Spencer zachází se svými tvrzeními dále a konstatuje, že člověk disponuje omezeným množstvím životní energie (*'vital force'*), který je určen primárně k osobnostnímu růstu nebo reprodukci. Jelikož ženský reprodukční systém vyžaduje více energie než ten mužský, ženy mají méně energie k duševnímu a fyzickému růstu. Jakýkoliv nadbytečný požadavek vyžadující mentální energii zejména v adolescenci mohl, dle Spencera, vést k poruchám reprodukce či dokonce neplodnosti.

Přesto, jak píše Vandermassen (2004), je srovnání Darwinismu a Sociálního darwinismu pouhou snahou o diskreditaci teorie Charlese Darwina. Sociální darwinismus je ideologickou doktrínou, která má ospravedlnit sociální nerovnosti ve společnosti, a rozvinul ji však nikoliv Darwin, ale Herbert Spencer. Není tedy dokonce na místě používat výraz „Sociální darwinismus“.

2.5.1 Evoluční mechanismy vzniku pohlavních rozdílů

Jednou ze zásadních teorií uvažující psychologické rozdíly mezi pohlavími z pohledu evoluční psychologie, jež jsou motivovány odlišnými adaptačními výzvami, je tzv. teorie sexuálních strategií (*'Sexual Strategies Theory'*). Ta hovoří o procesu, jeho původu a průběhu, kterým vybíráme svůj protějšek v návaznosti na evoluční charakteristiky získané v průběhu fylogenetického vývoje. Významnými pojmy této teorie jsou intrapohlavní kompetice, interpohlavní selekce a krátkodobé vs. dlouhodobé svazky³² (*'short-term, long-term mating'*). (Buss, 2016; Buss & Schmitt, 1993).

---

³² Dlouhodobě orientované vztahy formou uzavření manželství jako svazku s formálně ustaveným reprodukčním posláním (Buss, 2016; Buss & Schmitt, 1993).

Významnými charakteristikami této teorie jsou např. následující předpoklady (Buss & Schmitt, 1993):

- Muži a ženy vyvinuli rozdílné psychologické mechanismy, které byly adaptivní reakcí na výzvy týkajících se provozování krátkodobých a dlouhodobých svazků.
- Muži byli v minulosti omezeni v reprodukčním úspěchu množstvím plodných žen, které mohli oplodnit. Toto reprodukční omezení může být rozděleno do tří typů, kterým museli muži v rámci krátkodobých sexuálních strategií čelit:
  - množství partnerů,
  - rozpoznání, která z žen je sexuálně dostupná a plodná,
  - minimalizaci závazků a investic.
- Ženy nebyly v minulosti omezeny množstvím sexuálně dostupných mužů, ale primárně kvantitou a kvalitou externích zdrojů, které mohou pro sebe a své děti opatřit a sekundárně kvalitou genů muže. Jejich reprodukční omezení v rámci krátkodobých svazků se dá rozdělit do dvou typů:
  - problém rozpoznání okamžitého zisku zdroje,
  - proces zhodnocení dlouhodobě perspektivního partnera.
- Muži v minulosti čelili oproti ženám odlišným výzvám a omezení v rámci dlouhodobých svazků, které se dají rozdělit do následujících typů:
  - rozpoznání reprodukčně hodnotné ženy, která má dobré rodičovské schopnosti a je schopna a ochotna dlouhodobého závazku,
  - problém zajištění jistoty otcovství.
- Ženy v minulosti čelily oproti mužům odlišným výzvám a omezení v rámci dlouhodobých svazků, které se dají rozdělit do pěti typů:
  - rozpoznání vhodného muže, který je schopen dlouhodobě investovat zdroje do ní a jejích potomků, má dobré rodičovské schopnosti, je ochoten a schopen dlouhodobého závazku a jí i potomky ochránit,
  - problém, jakým způsobem identifikovat takového muže.

V rámci této teorie se hovoří o tzv. rodičovské investici (*'parental investment'*), teorii Triverse (1972, in Buss & Schmitt, 1993), která je jedním ze zásadních milníků mezi evoluční a feministickou psychologíí ve zdůvodnění psychologických rozdílů mezi pohlavími a jejich důsledků. Tato teorie (Peters, Shackelford & Buss, 2002) tvrdí, že ženy, které potencionálně investují více energie do svých potomků skrze těhotenství a kojení, jsou oproti mužům více

vybíravější v případě selekce potencionálních otců svých dětí. Výsledkem této důkladné selekce je, že muži vyvinuli větší dispozice k agresi a kompetici a ochotě riskovat v rámci intrapohlavní selekce, tak aby mohli úspěšně realizovat své reprodukční potřeby³³. Ženy jsou tedy naopak evolučně vybaveny dispozicemi, které jim umožňují rozpoznat vhodného partnera, který bude schopen materiálně zajistit je a jejich děti, protože ženské reprodukční schéma funguje na jiných principech (viz výše)³⁴. Některé hypotézy ovšem naopak předpokládají, že sexuální selekce vznikla na základě intrapohlavní kompetice žen, jež jsou ve vlastnění zdrojů omezeny a vyvinuly tak tyto agresivní strategie právě proto, aby získaly muže s bohatým množstvím prostředků.

Výše zmíněná teorie vzniku pohlavních rozdílů je podpořena teorií Ellise (2011). Evoluční neuroandrogenní teorie (*'Evolutionary Neuroandrogenic Theory'*) tvrdí, že pohlavní rozdíly v kognici a chování existují a zaujímá primárně evoluční hledisko. Rozdíly jsou způsobeny evolučně vyvinutou potřebou ženy najít partnera, jež bude schopen zprostředkovat dostatek zdrojů. U mužů se tedy geneticky vyvinuly takové vlastnosti, které odpovídají na předpoklady vyžadované ženským pohlavím (příkladem může být ženská preference mužů, jež jsou vyšší než ony samy, tento požadavek kladl kontinuální evoluční tlak na muže stát se vyššími). Teorie hovoří o „maskulinizaci“ mužského mozku, která na tuto potřebu odpovídá. Na tomto procesu se největším podílem účastní hormon testosteron včetně dalších androgenů, jejichž produkce v těle muže je zahájena již v prenatálním období a pokračuje dále po porodu (ve vyšším množství než v těle ženy), a díky nimž se mužský mozek odlišuje od ženského. Ellis dále sice zároveň nepopírá, že svůj význam má i učení a kultura, ty ale, dle něj, mají vliv opět pouze na chování, nikoliv kognici. Příkladem mohou být ženy, jež budou ve společnosti kladoucí nízké nároky na tradiční rozdělení rolí sice povzbuzovány ke studiu technických oborů, pouze minimum z nich však v tomto oboru bude aktivně účastno. To vzhledem k tomu, že ženský mozek zkrátka není konfigurován způsobem preferujícím prostorově-matematické intelektuální vlastnosti, jež by zprostředkovaly zájem o účast v tomto studijním oboru. Ženy a muži se tak

---

³³ Mužský reprodukční úspěch je závislý na množství žen, které je schopen oplodnit, a protože mužské pohlaví neposkytuje primární rodičovskou péči, soustředí se místo toho na získání dalších potencionálních partnerek. (Trivers, 1972, in Smuts, 1992).

³⁴ Teoretická síla této teorie byla potvrzena výzkumem živočišných druhů, u nichž probíhá proces rodičovské investice opačně, tedy, že mužské/samčí pohlaví investuje do potomstva více než samičí pohlaví. U něj právě naopak převládla intrapohlavní kompetice a agrese. Nejedná se tedy o přisouzení určitých vlastností jednomu pohlaví, ale určitému behaviorálnímu jevu (Buss & Schmitt, 1993).

rovněž budou, dle principů této teorie, lišit např. ve schopnosti humoru, přičemž muži by měli ženy v této schopnosti předčit.

2.5.2 Sociálně konstruktivistické mechanismy vzniku pohlavních rozdílů

Naproti tomu ovšem argumentuje Eagly, Wood a Diekman (2000), že pohlavní rozdíly ('*sex differences*') nejsou determinovány evolučními mechanismy, nýbrž sociálním rozdělením rolí. Autorky tak formulují tzv. teorii sociálních rolí ('*Social Role Theory*'), jež hovoří o hlavním významu rozdělení specifického typu práce každému z pohlaví, a tedy jeho vlivu na vznik interpohlavních rozdílů.

Interkulturní antropologické studie dokazují, že každá společnost kategorizuje a přiřazuje určitý typ práce ('*labor*') jednomu z pohlaví. Další z podobností, kterou společnosti sdílejí rovněž, je zvýhodnění mužů oproti ženám. Dále dle antropologů byly např. lov velkých vodních zvířat, dřevorubectví či tavení zlata vyhrazeny mužům, a naopak nošení vody, vaření či praní bylo určeno pro ženy. Antropologické studie dále objasňují tyto rozdíly v návaznosti na biologické (fyzické) rozdíly mezi muži a ženami např. formou (Eagly, Wood & Diekman, 2000):

- reprodukčního potenciálu u žen - žena, jakožto primární zdroj výživy a péče pro po narození na pečující osobě závislého potomka, je omezena v produkci rychlosti, aktivit vyžadujících dlouhý výkon bez přerušení či v cestování (tyto fenomény jsou ovšem oslabeny na svém významu v kupříkladu těch společnostech, které nekladou důraz na kojení či celkově na matku jako jedinou pečující osobu);
- fyzické konstituce zvažující velikost ('*size*') a výšku u mužů - výkon na základě těchto atributů je obzvláště kladně hodnocen v zahradnických, zemědělských a na pastvu orientovaných společnostech, nikoliv ovšem například v těch postindustriálních.

Zásadní vliv na vznik genderově přidělených rolí, které stály za vznikem genderové hierarchie, měl tedy socioekonomický systém, jež dále ovlivnil vznik některých psychologických vlastností. Na vzniku se mohli podílet např. tyto celospolečenské faktory (Eagly, Wood & Diekman, 2000):

- užití orby jako způsobu zpracování půdy v zemědělských společnostech;
- zvyšující se nároky (v tomto druhu společnosti) na domácí práci, která odvedla ženy z veřejné sféry;

- specifická konstelace ekonomických faktorů, zahrnujících vznik osobního vlastnictví, předávání majetku v mužské rodové linii a směnu komodit a žen mezi kmeny.

Ženy a muži se tak přizpůsobují příslušným pohlavním rolím formou osvojení určitých dovedností a zdrojů, jež byli od každého z pohlaví vyžadovány, a které implikují úspěch ve výkonu sociální role. Různorodost schopností a přesvědčení, jež jsou spojeny s určitým pohlavím, vyvstávají z typických rodinných a ekonomických rolí. Ženy a muži tak směřují k tomu se přizpůsobit společností vyžadované roli, jež je spojena se socioekonomickým systémem. Tato schémata jsou oběma pohlavími průběžně osvojována v průběhu života již od raného dětství do adolescence (Eagly, Wood & Diekman, 2000).

Sociálně konstruktivistická koncepce je podpořena i tzv. sociálně kognitivní teorií, kterou prezentují Bussey a Bandura (1999). Ta popisuje procesuální model zprostředkovávající genderový vývoj, v němž se navzájem propojují tři stádia. Prvním z nich je tzv. modelování, jež se uskutečňuje skrze signifikantní osoby v životě člověka, jimiž je genderový behaviorální kód ilustrován. Významnou roli zde sehrávají i massmédia. Druhé stádium je prezentováno skrze zkušenosti, jež jsou zakotveny institucionálně. Každé chování, které symbolizuje příslušnost k určitému genderu je společensky přijímáno (oceňováno) či sankcionováno. Hodnotící sociální interakce je tak významným činitelem formující výsledné genderové sebepojetí. Posledním, třetím stádiem je proces přímého učení, které je předáváno formou tradičního generalizovaného pohledu na obsah genderových rolí. Výsledný efekt a stupeň osvojení genderové role nelze unifikovat a je výsledkem mnohohvrstevnaté navzájem interagující zpětnovazebné syntézy, jež je u každého člověka odlišná v kontextu jeho osobního vývoje. Svoji roli hraje rovněž jazyk a porozumění symbolickým významům.

2.5.3 Syntéza teorie evoluční a feministické psychologie

Buss a Schmitt (2011) popisují, že zájem o sblížení evoluční a feministické psychologie přišel ze strany vědkyň, které samy sebe označovaly jako feministky a evolucionistky zároveň. Pokusy o přiblížení těchto dvou odvětví formou vydání dvou publikací na toto téma však neměly adekvátní dopad³⁵, který byl očekáván. Autoři ovšem zmiňují stanovisko Vandermassen, která jako jedna z vědkyň zabývajících se tímto tématem, formulovala tezi o

---

³⁵ Liesen (2007) ovšem kritizuje snahy například Busse a Malamutha za jejich pokusy o syntézu obou směrů, protože tak ničnili důsledně s ohledem na reálný přínos, který feministická teorie přinesla té evoluční.

přínosu evoluční psychologie pro feministickou teorii jako celek. Vandermassen (2004) dále dodává, že oceňující kritiku vyslovila jako první žena již Antoinette Blackwell v roce 1976 ve svém díle *The Sexes Throughout Nature*. Darwin, dle ní, byl ovlivněn hodnotami viktoriánské společnosti, a tím tedy omezeným standardem vnímání světa pouze z mužského pohledu. Proto důkladně neprozkoumal ty ekvivalentní ženské vlastnosti, které se vyvinuly souběžně s těmi mužskými. Evoluce poskytuje ženám vzrůstající potenciál vývoje, který je ovšem omezen na své manifestní síle v rámci omezeného rozdělení tradičních rolí ženy a muže. (Blackwell, 1976, in Vandermassen, 2004).

V roce 2008 vzniká *Feminist Evolutionary Psychology Society*, jež ztělesňuje vědeckou snahu o aktivní propojení těchto zdánlivě ideologicky protichůdných oblastí. Toho má být dosaženo i skrze naplňování cílů, které si tato společnost stanovila (Sokol-Chang & Fisher, 2013):

1. Zkoumání aktivní role ženy v procesu lidské evoluce - ačkoliv se evoluční teorie soustředila primárně na mužský přínos pro vývoj člověka, ocenit bychom měli i pozici ženy. Příkladem může být předpoklad, že živiny, díky nimž vděčíme progresivnímu vývinu člověka, byly opatřeny nejen muži, ale rovněž ženami.
2. Přezkoumání dosavadních výzkumů – příkladem může být uvedena Trivers-Willardova hypotéza o preferenci synů před dcerami v prosperujících podmínkách, a naopak preference dcer v nižších socioekonomických podmínkách. Zatímco se tato hypotéza stále objevuje ve vědeckých publikacích, jedno z nejvýznamnějších empirických ověření Fresse a Powella (1999, in Sokol-Chang & Fisher, 2013) toto tvrzení nepotvrdilo.
3. Věnovat pozornost nedostatečně prozkoumaným tématům – jedním z témat může být intrasexuální kompetice u žen, přičemž výzkumný zájem již byl věnován například procesu ženské kompetice o partnera. Dalším tématem může být role otce v lidské evoluci. Zajímavostí je, že otcové v moderních společnostech lovců a sběračů trávili více času se svými potomky než otcové v postindustriální společnosti.
4. Podněcovat organizaci výzkumu na různorodých populacích – faktem zůstává, že většina výzkumů byla v psychologii obecně vždy organizována spíše u euroamerické populace. Evoluční psychologie se však i přesto těší velkému množství výzkumů i na jiných populacích, komplikovaný je ovšem proces zobecnění vztahující se k lidstvu obecně, jelikož některé z těchto populací vykazují jiné vlastnosti a schopnosti, než ta „tradiční“, euroamerická.

Garcia a Heywood (2016) dodávají, že integrace těchto dvou přístupů má potenciál pro realizaci nových výzkumů a tvorbu nových transdisciplinárních paradigmat v rámci důvěrně známého teoretického rozkolu tzv. nature vs. nurture. Ačkoliv, dle Eagly a Wood (2013), mnoho psychologů již v současnosti odpoví, že vliv na vývoj člověka mají samozřejmě obě tyto paradigmaty, méně častěji však aktivně tvoří teorie v oblasti genderu, jež tyto dva přístupy kombinují. Jedním z příkladů může být již výše zmíněná specifická konstelace výběru životního partnera. Jak tvrdí Boxer, Noonan, a Whelan (in Buss, Shackelford, Kirkpatrick, & Larsen, 2001, in Eagly & Wood, 2013), sociální vliv ovlivnil preference především v industriální společnosti, kde vyšší množství žen zaujala různá pracovní postavení. Muži i ženy stále volí ty partnery, které jim umožní reprodukční úspěch a prosperitu – muži si však méně zakládají na tom, aby žena vařila a starala se o domácnost a ženy již neupřednostňují u mužů pouze finanční zdroje, ale rovněž i jejich vzhled. Jako další příklad může být uveden (Allison & Hyde, 2013, in Eagly & Wood, 2013) věk menarche. Její počátek je regulován primárně biologicky a variuje mezi 12. rokem v industriálních společnostech a 18. rokem v např. horských oblastech Papui-Nové Guineji. Na předčasně vyspělosti u dívek, nikoliv však u chlapců, a vzniku menarche, se ovšem podílí takové sociální vlivy jako nekvalitní rodinné vazby či nízký socioekonomický status. Právě stres, jež je zažíván v těchto kontextech, se podílí na spuštění určitých fyziologických reakcí a procesů, které dále zapříčiňují procesy předčasného zrání.

3 Feministická psychoterapie

Současně se vznikem feministické psychologie se formovala i feministická psychoterapie, která principy a teorii ženského hnutí aplikovala na terapeutickou praxi. Jak píše Norcross a Prochaska (2013) výchozími předpoklady jsou kritika androcentrického nahlížení reality, s tím související organizování průběhu a obsahu výzkumů a jejich vyhodnocování, a na jejich základě vytvořených teoretických koncepcí, ve kterých nebyly zohledněny specifické mentální a behaviorální vzorce žen a dívek. Ženám, dle tohoto konceptu, byla historicky upřena nejen základní rovná práva, ale i možnost sebeaktualizace, a cesta k úzdavě vede skrze rozpoznání negativního efektu mužské dominance ve společnosti, která měla vliv na sebepojetí žen a jejich zdraví.

Worell (2000) dále dodává, že feministická psychoterapie je rovněž spjata s kritikou freudiánské psychoanalýzy a dalších, klasických, terapeutických přístupů. Na počátku vzniku stály organizované skupiny žen, které se shromažďovaly v rámci ženského hnutí a diskutovaly svá stanoviska a osobní zkušenosti. V tomto období můžeme datovat i jedno ze základních hesel patřící k tradici radikálního feminismu: „osobní je politické“, navazující na teorii sociálního konstruktivismu reflektujícího sociokulturní a ekonomického zázemí relací společnosti jako výchozí předpoklad zdraví jednotlivce. V případě žen se jeví podstatnou akceptace specifických životních zkušeností souvisejících s pohlavím a proces jejich konstrukce v průběhu života.

3.1 Teoretické principy

Osobnost terapeuta/terapeutky by měla, dle Garner a Enns (2012), reflektovat několik rovin v rámci psychoterapeutického vztahu, jimiž jsou například *a*) hodnotová orientace osobnosti terapeuta (jakým způsobem terapeuti prezentují svůj hodnotový žebříček – včetně svého politického názoru); *b*) důraz na kompetenci klienta (klient zůstává vnímán v rámci terapie jako expert sám sobě a svému životu a důraz je tak kladen na identifikaci již vyvinutých zvládacích strategií a mechanismů, případně kultivaci již objevených, ale zatím nezvědoměných); *c*) rovnocenný vztah mezi klientem a terapeutem (cílem je osvobození terapeutického vztahu od dichotomních kategorií dominance x submise). Corey (2012a) dodává, že typickou charakteristikou feministické psychoterapie je záměrné vyhýbání se přisuzování určitých diagnostických nálepek. Právě vytvoření určité diagnózy je vnímáno jako akt moci, který

aktivizuje mocenské nerovnosti v terapeutickém vztahu. Sharf (2004, in Draganović, 2011) konstatuje, že pro to být úspěšným feministickým terapeutem či terapeutkou, je potřeba reflexe sociálních a psychologických faktorů souvisejících s rolí genderu a mocenské nerovnosti ve společnosti.

Feministická terapie se snaží redistribuovat moc ve všech vztazích, a to jak mezi klientem/klientkou a terapeutem/terapeutkou, účastníky výzkumu a jejich realizátory, ale rovněž globálně mezi utlačovanými sociálními skupinami a jejich utlačovateli. Podstatnou je tedy snaha o sociální změnu, která tuto redistribuci zrealizuje a úkolem feministické terapie je tedy i povzbuzení občanského aktivismu, jež bývá součástí terapie (Ballou & Brown, 2002).

Jak poznamenává Draganović (2011) feministická terapie se soustředí na kultivaci osobní vnitřní síly každé ženy. Namísto léčby její slabosti a nahlíží její problém jako specifickou formu copingu v rámci sociálního kontextu. Sebevědomí ('*self-esteem*') ženy je důležitou koncepční součástí terapie, a to formou přeměny od utváření vědomí sebe sama na základě názoru ostatních na jasnou představu o sobě samé na základě vlastního přesvědčení. Toto pojetí tedy dovoluje překročit sociálně konstruovaná omezující přesvědčení skrze posílení osobní důstojnosti, naplnění vlastního potenciálu, ale i společenskou změnu.

Feministická terapie formuluje několik základních východisek, z nichž vyvozuje její praktické aplikace (Worell, 2000):

- pozornost je věnována nejen vnitřním konfliktům, ale i vnějším okolnostem, jež jsou jejich zdrojem;
- mocenská nerovnost je reflektována a je naopak podporován rovný přístup uvnitř i vně terapie;
- individuální osobní a sociální identita s ohledem na gender, rasu, etnicitu, sexuální orientaci, sociální status atd. je zohledněna a oceněna;
- v rámci reflexe a přijetí specifické ženské perspektivy je věnována pozornost již prožitým zkušenostem a povzbuzení každé ženy v její sebeakceptaci.

Významným prvkem terapie je proces sebeodhalování, jež je popisován jako způsob verbálního chování, skrze které terapeut vědomě a účelově komunikuje s klientem své osobní informace (Simon, 1990, in Mahalik, Van Ormer & Simi, 2012). Z feministické perspektivy má sebeodhalení své významné místo z toho důvodu, že způsob životního stylu, hodnotové orientace a přesvědčení, ale rovněž i například sexuální orientace či socioekonomické zázemí

zprostředkovává klientovi či klientce představu o tom, jestli dotyčný terapeut či terapeutka jsou odborníky, kteří budou schopni facilitovat žádoucí změnu. Současně je tak terapeutickým záměrem zahrnout své self do procesu terapie a potvrdit tak autentický vztah mezi klientem a terapeutem a narušit tak autoritativně mocenskou vazbu. Problematickým se ovšem tento proces stává ve chvíli, kdy pro proces sebeodhalení není v terapeutickém vztahu připraven vhodný okamžik a načasování, které je podpořeno bezpečnou atmosférou. Terapeut či terapeutka tak riskují, že tato technika se v podstatě obrátí v pravý opak formou zboření hranic mezi ním/ní a klientem. Dalším významným momentem je racionální zvážení vhodnosti sebeodhalení vzhledem ke stavu a pozici, v níž se aktuálně klient/klientka nachází – hrozí tak narušení původně zamýšleného egalitářského principu terapeutického vztahu z důvodu nově vzniklé privilegované pozice, do níž se může terapeut sám postavit (Mahalik, Van Ormer & Simi, 2012).

Feministický psychologický institut³⁶ vydal v roce 1996 Etický kodex feministické psychoterapie, jež se skládá z pěti částí shrnující výše zmíněné principy (The Feminist Therapy Institute Code of Ethics, 1996):

- I. Kulturní diverzita a útlak
- II. Mocenské rozdíly
- III. Překrývající se vztahy
- IV. Terapeutická zodpovědnost
- V. Sociální změna

3.1.1 Vliv mužské hegemonie na duševní zdraví ženy

Jedním z nejpodstatnějších teoretických východisek je vliv mužské hegemonie na duševní zdraví ženy a její propojení s celým procesem konstrukce aparátu zajišťujícího realizaci péče o duševní zdraví žen. Podkapitolu tedy zařazujeme na právě na toto místo z důvodu přesvědčení propojenosti tohoto východiska s duševním zdravím žen, jež je rovněž jedním ze stěžejních témat feministické psychoterapie, a na jehož podkladě rozvíjí svou další teorii.

---

³⁶ <https://feminism.org/>

V důsledku nejednoznačného rozpoznání otcovství a nejistoty potenciaálního otce o „správné“ investici do potenciaálního potomka³⁷³⁸, vyvinuli muži dispozice kontrolovat ženskou sexualitu, tedy jejich (reprodukční) chování a pociťovat tak v jejím kontextu sexuálně motivovanou žárlivost (Wood & Eagly, 2002).

Mužské pohlaví inklinuje nejen k ovládnutí ženské sexuality, ale rovněž i k zajišťování a zprostředkování kontroly nad zdroji. Důvodem je potřeba uspokojit své reprodukční tendence, jež jsou závislé na dostatečném zaujetí ženského pohlaví, jelikož to preferuje především ty partnery, kteří budou schopni zajistit je a jejich potomky. Na to reaguje feministická psychologie argumentem, že právě proces potlačování autonomie a sexuální touhy žen je jedním ze zájmů patriarchy, jehož smyslem je bránit plnému uskutečnění ženského potenciálu (McIntosh, 1978, in Baumesiter & Twenge, 2002). Buss a Schmitt (2011) ovšem oponují, že tento evoluční tlak³⁹ byl vytvořen požadavky žen v průběhu lidského vývoje, a ty tedy nezůstávají bezmocnými oběťmi, tak jak je některými feministickými teoretičkami vykládáno.

Jedním z nástrojů kontroly ženské sexuality a jejího potlačení je dle WHO⁴⁰ např. ženská obřízka. Ženská obřízka zahrnuje všechny procedury odstraňující částečně nebo zcela zevní pohlavní genitálie, nebo jejich poškození bez medicínského důvodu v dětském věku do 15 let. Mezi okamžité komplikace můžeme zařadit kromě infekce, excesivního krvácení a horečky také náhlou smrt. Dlouhodobými komplikacemi jsou sexuální problémy, zvýšené riziko problémů při porodu a psychické problémy (deprese, úzkosti, posttraumatický stresový syndrom atd.). Obřízka je vykonávána především na území Afriky, Středního východu a Asie. Poškozuje dívčí a ženská práva (UNICEF, 2016).

Ženská obřízka je nástrojem omezení ženské sexuality a sexuální touhy per se, způsobující mnohdy fatální fyzická a psychická poškození. Studie zkoumající vnímání ženské obřízky oběma pohlavími v rámci tří komunit v Egyptě konstatuje, že muži nahlíží ženskou obřízku jako cennou v kontextu udržení předmanželského panství jejich dcer a věrnosti jejich manželek v rámci manželství (WHO, 2010). Dle Abdel-Azima (2013) způsobuje ženská obřízka psychologické trauma. Avšak nepodstoupit tuto proceduru v rámci komunity, k níž

---

³⁷ viz s. 39

³⁸ Zda-li je muž skutečně biologickým otcem potomka, jehož by měl posléze zabezpečit, včetně jeho družky či manželky.

³⁹ Zároveň však není smyslem evoluční teorie vinit ženy za to, že tento tlak na muže vytvořily.

⁴⁰ World Health Organization

dívka náleží, přináší paradoxně úzkost kvůli pocitu odlišnosti a pozdější neochotě mužů vstoupit s touto ženou do manželství.

MacKinnon (1982, 1983) potvrzuje, že sexualita je hlavní sociální sférou mužského vlivu a mužská dominance je uskutečňována skrze sexualitu, např. benevolencí ke znásilnění, jež je důsledkem „erotizace dominance.“

Auweruert et al. (2002) tvrdí, že utlačování žen má vliv na jejich zdraví. Např. v rozvojových zemích je ženská mortalita a morbidita větší než mužská, protože ženy nemají dostatečný přístup ke zdravotní péči a děti ženského pohlaví jsou ochuzeny o dostatečné množství výživy. Snaha o zlepšení tohoto stavu je úzce spojena s potřebou transformace opresivních sociálních vztahů a institucí, které upírají ženám jejich základní práva. Diskriminace zapříčinila další zásadní problém, medicínský výzkum se soustředil primárně na mužskou fyziologii a opomíjel genderově specifické zdravotní problémy. Adekvátní léčba pro ženy tak mnohdy není k dispozici.

McGibbon a McPherson (2013) poznamenávají, že sociální determinanty jsou vlivným činitelem podílejícím se na stavu duševního zdraví. Autorky hovoří o existenci zpětnovazebného modelu provázanosti útlaku žen a jeho vlivu na duševní a fyzické zdraví. Busfield (2008) reflektuje koncept stresových událostí, na něž má vliv sociální prostředí, a připomíná mimo jiné situaci ze 60. let minulého století. Vznik mentálních onemocnění byl ve větším měřítku zaznamenán u vdaných žen, jejichž jedinou přijatelnou možností bylo pracovat v domácnosti, oproti ženatým mužům, kteří měli větší možnost se společensky realizovat.

Jak referují Travis a Compton (2001) žádoucím je relevantní zkoumání mentálního zdraví v kontextu genderu, tedy specifických komponentů ženského a mužského duševního zdraví, jež jsou nastoleny v důsledku kulturně podmíněných rolí přisouzených každému z pohlaví. Autorky jmenují některé oblasti vědeckého zájmu ve vztahu k genderu: gender jako prediktor duševního onemocnění, léčba a její dostupnost, předepisování léků. Současně Travis (1988, in Travis & Compton, 2001) zdůrazňuje, že na tom, jakým způsobem obě pohlaví uskutečňují svůj mentální coping, se z velké části podílí právě odlišný způsob jejich socializace.

3.2 Oblasti feministické psychoterapie

Oblasti feministické psychoterapie vznikají v návaznosti na různorodost typů feministických filozofií a opírají se tak teoreticky o jejich definice (Enns, 1997, in Worell & Remer, 2002).

Ideologické formy feminizmu a jejich aplikace v psychoterapeutické praxi (Crawford & Paludi, 2004; Campbell & Wasco, 2000; Worell & Remer, 2002) jsou následující:

- Liberální feminismus

Hlavním ideovým záměrem liberálního feminizmu je budování takové společenské sítě, která umožňuje všem ženám rovnoměrný přístup k jejím zdrojům. Právě ženské hnutí, jež povstalo ve 70. letech čerpá z této formy feminizmu své hlavní myšlenky a požadavky (rovné platové podmínky, rovné profesní příležitosti atd.). Hlavním účelem v rámci terapie je tedy rozpoznání klientova vlastního přesvědčení o genderových stereotypch a jejich nevyváženosti. Tím reorganizovat jeho osobnostní přesvědčení a dopomoci mu tak dosáhnout jeho cílů ve společnosti.

- Kulturní feminismus

Kulturní pojetí vnímá obě pohlaví jako zcela odlišné a hodnota, jež je přikládána ženským zkušenostem, perspektivě, potřebám a dalším aspektům byla dle něj devalvována. To je příčinou mnoha sociálních a individuálních problémů. Kulturní feministická terapie se tak soustředí na ocenění individuální ženské zkušenosti a vytvoření motivace pro její přijetí a akceptaci. Cílem je znovuobnovení empatie sama k sobě i k ostatním skrze porozumění zážitkům a zkušenostem, pro něž společnost nevytvořila dostatečný prostor.

- Womanism

Tento ideový proud se staví kriticky k tzv. bílému ženskému hnutí, které vyloučilo ze svého zájmového okruhu ženy jiné barvy pleti a problémy týkající se rasismu a sexismu v rovném přístupu k práci, ke vzdělání či zdravotní péči. Ženy přiklánějící se k tomuto hnutí nevnímají muže primárně jako utlačovatele, ale stejně jako sebe objekty diskriminace, která souvisí s barvou jejich pleti a původem. Příznivci tohoto hnutí podporují minoritní komunity a snaží se o jejich zviditelnění. Ideově se tato forma přibližuje radikálnímu a socialistickému feminizmu. Terapeuticky je hlavním záměrem rozpoznání a identifikace rasismu a dalších opresivních fenoménů, jež měli vliv na duševní zdraví jedince a jeho vývoj. Tyto vlivy jsou zvědomeny a oceněny jako individuálně hodnotné fenomény, jež jsou součástí klienta/klientky a mohou se aktivně podílet na restrukturaaci identity, jež vede k vyléčení skrze vnitřní změnu a občanský aktivismus.

- Radikální feminismus

Radikální feminismus se plně soustředí na mužskou dominanci a kontrolu žen napříč historií, která je základní formou ženského útlaku. Sexistický útlak je hlavní formou, která je společná pro všechny ženy. Ženský útlak historicky předcházela sociálně konstruovanému třídnímu rozdělení a rasismu a prolíná tak společnost napříč kulturním a ekonomickým společenským uspořádáním. Vědecký zájem se soustředí především na násilí páchané na ženách, jeho zdroje, důvody a důsledky. V terapii je hlavním účelem uvědomění opresivní struktury, jež se podílela na zvnitřnění specifických přesvědčení o hodnotě ženy ve společnosti a její aktivní změna.

- Socialistický feminismus

Jeho ideovým základem je přesvědčení o ekonomické a třídní nerovnosti ve společnosti, jejíž problematika tak vytváří rozličné formy útlaku, které jsou svým skupinovým účinkem násobeny. Oproti ostatním ideovým formám, je socialistický feminismus soustředěn nejen na mužská privilegia a moc ve společnosti, ale mnohem více na dopady kapitalismu na tyto nerovnosti. Dle Coreyho (2012a) a Root a Brown (2014) se tak principy terapie mimo jiné soustředí i například na rozbor rozdělení pracovních rolí a tím ekonomické samostatnosti ženy či muže.

3.3 Techniky feministické terapie

Jak poznamenávají Worell a Remer (2002), techniky, které jsou užívány v rámci feministické terapie musí být koherentní s principy tzv. *empowermentu*⁴¹ (osobní a sociální identita jsou vzájemně závislé, osobní je politické, všechny vztahy jsou rovnostářské, perspektiva ženy má svoji zvláštní hodnotu). Některé z nich jsou unikátně aplikovány pouze v rámci tohoto směru. Mnohé techniky se mezi sebou doplňují a je vhodné je aplikovat společně (Worell & Remer, 2002):

Kulturní analýza

Asnaani a Hofmann (2012) podotýkají, že otázka kulturní senzitivity obecně se dostala v oblasti psychoterapie do popředí v několika předešlých letech a v kontextu budoucího vývoje společnosti je na místě uvažovat o adekvátních trénincích a vycvicích, které tento aspekt terapie

---

⁴¹ V českém jazyce neexistuje adekvátní výraz. Doslovný překlad „posílení“ či „zplnomocnění“ (pozn. aut.).

reflektují. Worell a Remer (2002) doplňují, že jedním z důležitých aspektů je schopnost reflexe sociálního prostředí a kultury, z něj klient/ka pochází (jejíž součástí je mnohdy i terapeut/ka sám/a) a jejich souvislostí s danými obtížemi. Významnou je nejen úvaha nad tím, jak se klient/ka může lépe přizpůsobit prostředí, ale jak změnit prostředí tak, aby klient/ka mohli žít kvalitněji.

Analýza genderové role

Dle Evans, Kincade a Seem (2010) poskytuje tato technika klientům náhled, jakým způsobem jejich genderová role ovlivňuje jejich vlastní identitu, chování, myšlenky a život obecně. Reflektuje rovněž jakým způsobem je ovlivňují očekávání společnosti, která jsou s konkrétním genderem spojena. Klienti tak mohou nahlédnout, které z těchto společenských hodnot a přesvědčení jsou v souladu s jejich osobními, a selektovat tak ty, které způsobují případné zdravotní či jiné komplikace v jejich životě. Worell a Remer (2002) dále konstatují, že obzvláště účinnou je tato technika v rámci skupinové terapie, jelikož jednotliví členové mohou stimulovat a upravovat jednotlivá přesvědčení a tvrzení a umocňovat tím tak případné katarzní procesy.

Mocenská analýza

Worell a Remer (2002, s. 78) definují moc (*'power'*) jako „schopnost přístupu k vnitřním a vnějším zdrojům, jejímž prostřednictvím je možné uskutečnit vnitřní či vnější změnu“. Účelem této techniky je zvýšení vědomí o mocenských nerovnostech ve společnosti a posílení schopnosti klientů ovlivňovat intra- a interpersonální fenomény podílející se na jejich osobních (ne)rovných vztazích.

Trénink asertivity

Asertivita je vhodným prostředkem jak redukovat pocit bezmoci, posílit tak pocit kompetence a vyjádřit své potřeby jasně, zřetelně a bez poškození práv druhé strany (Jones-Smith, 2014). Dle Fodor (1975, in Hill & Ballou, 2013) by měl asertivní trénink reflektovat iracionální systém přesvědčení a posílit nové behaviorální vzorce. Winston (1999, in Kramarae & Spender, 2004) dodává, že obzvláště ve společnostech s dvojím standardem nabízí ženám asertivní trénink v oblasti vyjednávání, a komunikačního stylu obecně, alternativní perspektivu.

Consciousness-Raising Groups

Rosenthal-Braun (1984) podotýká, že princip *consciousness raising* je původním dědictvím radikálního feminismu, který později získává prostor i v rámci psychoterapie. Hlavním obsahem tohoto konceptu je uvědomění, že osobní problémy žen, které se scházely na počátku vzniku ženského hnutí, jsou spojeny se socioekonomickým uspořádáním. Změna na osobní úrovni může být uskutečněna právě na základě pochopení kořenů problémů, jež jsou sdíleny napříč životy ostatních členek skupiny. Tento koncept je tak vnímán jak zdroj duševního zdraví, který má potenciál pracovat s vnitřními zdroji klientů. Worell a Remer (2002) doplňují, že klíčovými prvky je důraz na rovnost mezi všemi členy skupiny a na jejich růst skrze diskusi, která se může profilovat až k čistě emocionálně orientovaným tématům. Tyto skupiny sdílí mnoho společných prvků se svépomocnými skupinami (Kravetz, 1980, in Worell & Remer, 2002).

Biblioterapie

Biblioterapii můžeme definovat jako formu užití literatury ke specifickým účelům, konkrétně se jedná o strategii, která umožňuje léčení klienta v rámci psychoterapie. Tato technika zprostředkovává dále mimo jiné procesy osobnostního růstu a porozumění. Toho je dosaženo například formou identifikace s postavami příběhu a následné katarze. Poezie je doporučována jako forma procesu vyvolávání emocí. Dvě skupiny knih, které jsou v rámci této techniky užívány, jsou literární texty a svépomocné knihy, jichž je na knižním trhu v dnešní době značná řada. V rámci feministické terapie jsou doporučovány a aplikovány takové tituly⁴², které jsou kompatibilní s jejími základními principy (viz výše) (Chrisler & Ulsh, 2001).

Přerámování a přeznačení ('*Reframing and Relabeling*')

Jak píše Corey (2012b), přerámování jako koncept v systému psychoterapie obecně není ničím novým, jeho aplikace v rámci feministické psychoterapie ovšem ano. Zahrnuje posun od „tradičního“ pohledu na ženy jako oběti v podřízeném postavení k sofistikovanější a kultivovanější formě sebepojetí, jež především reflektuje sociální a kulturní faktory jako hlavní internalizační komponenty podílející se na vzniku původního stereotypního rámce. Příkladem může být žena trpící depresemi, jejíž důvody vzniku mohou souviset nikoliv s reálnou podobou těla dané ženy, ale se sociálním tlakem na jeho „ideální“ podobu. Přeznačení ('*relabeling*') je

---

⁴² Každý z titulů je samozřejmě individuální v rámci kultury a státu, v němž je feministická terapie vykonávána (pozn. aut.).

obdobným konceptem, přičemž usilujeme o přeznačení chování či situace, jež jsme v rámci svého hodnocení přiřadili do určité názorové či hodnotící kategorie.

Demystifikující strategie (*'Therapy-Demystifying Strategies'*)

Tyto strategie úzce souvisí s požadavkem feministické terapie na rovnostářský vztah mezi klienty a terapeuty. Klíčovou je snaha dostatečně jasně a srozumitelně objasnit proces, obsah a průběh terapie tak, aby klienti byli dostatečně obeznámeni s jejími principy a mohli tak s dostatečným předstihem očekávat co je v rámci terapeutické práce bude čekat (někteří feminističtí terapeuti uskutečňují první sezení zdarma). Výchozím předpokladem je síla informace, díky níž se posléze žena či muž stává mocnější ve smyslu svobody v rozhodování. Terapeuti rovněž povzbuzují klienty k průběžným evaluacím terapeutického procesu a k vyjadřování zpětné vazby. Nesouhlas s průběhem terapie není vnímán jako prvek rezistence, který je třeba překonat, ale je vnímán jako pozitivní aspekt sebereflexe klientů. Současně zůstává tato strategie doménou etické části terapeutického procesu, jež je základní součástí každého druhu terapie či poradenství (Worell & Remer, 2002).

3.4 Indikace u vybraných psychických obtíží

Cílem této kapitoly není konkrétní popis psychických obtíží ani jejich obecná analýza. Záměrem je ilustrovat typické příklady, u nichž popisujeme specifický diskurz pojetí těchto obtíží z pohledu feministické psychoterapie, a u nichž mohou být realizovány její terapeutické intervence.

3.4.1 Poruchy příjmu potravy

Feministická psychoterapie nahlíží poruchy příjmu potravy jako kulturně podmíněné fenomény ovlivněné patriarchálním uspořádáním společnosti. Důvodem pro zaujetí tělem primárně ženským pohlavím můžeme označit význam, které je ženskému tělu a jeho vzhledu ve společnosti přikládán. Spolu s tím jsou ženy více než muži závislé na svém zevnějšku vzhledem ke svému ekonomickému a společenskému postavení. V moderním patriarchátu můžeme zasadit strmý nárůst poruch příjmu potravy do období po 2. světové válce (Dunn-Johnson, 1995; Fallo, Wooley & Katzman, 1996).

Dle Mirkin (1990, in Dunn-Johnson, 1995), viděno feministickou optikou, poruchy příjmu potravy jsou manifestací devalvace vztahového já. Mladé ženy, jež jsou predisponovány

k jejich rozvoji, jsou obvykle velmi loajální ke svým rodinám a mnohdy vnímají své matky jako izolované, nešťastné a nenaplněné. Konkrétně mentální anorexie tak např. metaforicky představuje ztrátu spojení mezi obdobím dětství a dospělosti a reprezentuje touhu zůstat v roli pohlavně nevyvinutého dítěte. Rovněž je ovšem vnímána jako jakýsi akt rezistence proti tlaku společnosti na určitou podobu těla ženy a jejich typických projevů, jež je realizován převzetím moci nad určitým aspektem svého života (v tomto případě podobou svého fyzického těla) formou hladovění. Tento protest souvisí i s tlakem na potlačení primárně ženských vlastností (vztahovost, péče) ve prospěch mužských požadavků (výkonnost, izolovanost).

Kavalíková (2011, s. 55) ilustruje jakým způsobem ženy s poruchami příjmu potravy pojmají svoji představu ženskosti a feminity, která má performativní charakter. Jak dále vysvětluje Butler (2003, in Kavalíková, 2011), typické genderové projevy tedy nejsou „přirozeností“, ale v průběhu času „stylizací“, která se svým procesem reprodukce ustanovuje jako legitimní:

„Ženskost svého těla si uvědomuju právě vždycky, když se oblíkám, a přítel je vypravenej hned, sluší mu to, oblečení mu sedí a nestresuje se tím. To si pak říkám, jak to má jednodušší a že se od něj taky ani neočekává, nebo spíš že se u něj tolik nesleduje, jak vypadá, a proto to není takovej stres. Taky si svou ženskost uvědomuju, když mi někdo řekne, že bych se mohla trochu nalíčit, že bych se měla trochu upravit a tak. To mě to vždycky malinko našťve, protože chlapům se neříká, že by měli být nalíčení a tak (...) trochu mi pak přide, že to moje ženský tělo trochu nekoresponduje s tím, jak by ženský tělo mělo vypadat, nebo spíš s tím, jak se očekává, že vypadat bude, a ačkoli si říkám, že mi to může bejt jedno, tak to v podstatě cejtím jako tlak.“

Standard krásy, který je upřednostňován v dnešní společnosti, je z pohledu evoluční psychologie vnímán jako důsledek adaptivních mechanismů rozvinutých v průběhu vývoje člověka, kterým byla problematika rozpoznání, z vnějšího vzhledu ženy nejasně identifikovatelná, ovulace – schopnost zplodit potomka. Muži, tak aby mohli realizovat svoji reprodukční požadavky, vyvinuli schopnost identifikovat plodnost ženy způsobem, který označuje zkratkou WHR ('waist-to-hip ratio'), tedy skrze velikost poměru pasu k bokům. Čím vyšší WHR, tím pravděpodobnější je, že žena trpí onemocněním, jež blokuje její plodnost. Spolu s tímto měřítkem, jsou důležitým prediktorem plodnosti a evolučně vytvořeným standardem krásy, rovněž např. BMI, ňadra, vlasy, či obličej, resp. jejich „kvalita“ (Buss & Schmitt, 2011).

Mnoho feministických a evolučních psychologů se, dle Busse a Schmitta (2011), shoduje na tom, že míra hodnoty, která je lidmi přisuzována ženské kráse, je pro ženy výrazně destruktivní

a je příčinou poruch příjmu potravy a dalších poruch spojených se sebepojetím. Skutečně posléze může docházet k tomu, že ženy nejsou ve společnosti vnímány a posuzovány v dimenzích týkajících se osobnostních charakteristik (kognitivní schopnosti, povaha atd.), ale jsou devalvovány pouze na sexuální objekty, u nichž je podstatný pouze fyzický vzhled (Singh & Singh, 2011, in Buss & Schmitt, 2011).

3.4.2 Poporodní deprese

Nicolson (1998) hovoří o tom, že poporodní deprese (PPD) je definována jako deprese, která se vyskytuje během prvních 12 měsíců po porodu. Stále ovšem, dle jejích slov, chybí jednotná shoda na době trvání a průběhu PPD, a to se dále odráží v přístupu odborníků k tomuto specifickému onemocnění jako ke vše postihující diagnóze, která v sobě zahrnuje označení pro všechny emoční a psychiatrické obtíže po porodu.

Berger (2016) hovoří, že přesná příčina PPD není známa. Všeobecně můžeme konstatovat, že se na rozvoji PPD podílí jak vnější, tak vnitřní faktory. Jsou jimi např.:

- změny týkající se množství a poměru hormonů v těle v průběhu těhotenství i po porodu,
- změny v sociálním prostředí matky,
- změny ve vztahu matky k sobě samé (přijetí nové role – méně času pro svůj osobní život, proměna vztahu k partnerovi),
- nedostatek spánku,
- obavy ze zodpovědnosti mateřské role a pochyby o mateřské kompetentnosti.

Nicolson (1998) předpokládá, že názor, který zastává společnost, že ženy jsou biologicky schopny těhotnět a porodit vede dále k předpokladu, že ženy jsou na mateřství stejnou měrou vybaveny i psychosociálně. To ovšem, dle autorky, není samozřejmě automatickým pravidlem.

Jak podotýká, a úryvky rozhovoru dokládá, Nicolson (1998, s. 12), mateřství mnohdy znamená ekonomickou závislost na státu či jiné osobě, což s sebou nese i negativní pocity ze sebe sama:

„Nyní ho musím žádat o peníze. Nedělám to ráda. Připadá směšné ho žádat, protože jsem v takovém postavení dříve nebyla. Měla jsem dům, práci a své vlastní peníze. Kdybych měla peníze, utratila bych je. Kdybych je neměla, tak ne. Cítím se provinile i vůči dítěti. (...)“

Nebo během něj může dojít až k fyzickému vyčerpání, které se dále odráží na zdraví ženy. Nicolson (1998, s. 84):

„Dny ubíhají a já se přetížená a utahaná. ...Fyzicky se cítím skoro jako otrok. ...Jsem velmi nervózní.“

„Zjišťuji, že jsem roztržitá... ponořená do svého vlastního světa. Trochu hůře se soustředím.“

„Nejsem deprimovaná – pouze mi to lezlo krkem.“

„Mám toho dost... Cítím, že bych chtěla něco víc, než jen sedět doma.“

Bez povšimnutí by taktéž neměla zůstat teze Nicolson (1998), která kritizuje Bowlbyho deprivanční koncept. Jako problematický nevidí obsah konceptu, ale jeho formulaci, jelikož naprosto opomíjí potřeby matek, které tím zároveň redukuje na objekty, které musí být za všech okolností dítěti přístupny. Dle jejího názoru klade všechnu odpovědnost za duševní vývoj dítěte na matku, a to bez ohledu na její skutečné schopnosti a možnosti. Tato, dalo by se říci zidealizovaná, představa „dokonalé matky“ provází jako kontrapunkt neochotu mnohých mužů zapojit se do péče o děti v oblastech, které jsou pro ně přístupné. Jak dále hovoří Nicolson (1998), v poslední době je taktéž věnována pozornost otcovství – to je ovšem pojímáno spíše jako doplněk problematického a nepostačujícího vztahu matka-dítě.

Jak popisuje Gittins (1993, in Nicolson, 1998), feministická analýza rodiny nově definovala rodinný kontext, ve kterém se rodičovství odehrává a jaké role by měla každá z jednotek rodiny zaujímat. Jelikož se za jeden ze spolupodílejících faktorů rozvoje PPD považuje nenaplněný, nebo dostatečně nepodporující vztah matky s otcem dítěte (potažmo partnerem matky), důraz by měl být kladen např. na větší zapojení mužů do procesu rodičovství.

3.4.3 Důsledky násilí páchaného na ženách

Násilí na ženách je i v 21. stoletím urgentním problémem, Deklarace o eliminaci násilí na ženách (*'Declaration on Elimination of the Violence against Women'*)⁴³, jež byla ratifikována v roce 1993, se tak snaží tuto problematiku zřetelně vymezit a podniknout adekvátní kroky k jejímu řešení. V návaznosti na tento akt byl v roce 1999 ustanoven 25. listopad jako Mezinárodní den eliminace násilí na ženách (*'International Day for the Elimination of Violence against Women'*).

Z evolučního hlediska (Buss & Shackelford, 1997) můžeme sexuálně nemotivované násilí páchané muži na ženách vysvětlit sexuální žárlivostí, která se objevuje v případech existence

---

⁴³Documents of the United Nations. Dostupné online: <http://www.un-documents.net/a48r104.htm>

intimních vztahů mezi milenci či manžely. Takové násilí zakončené vraždou má několik klíčových příčin – pokud muž podezívá či je přesvědčen o nevěře svého protějšku, nebo pokud chce žena vztah ukončit. Násilí je tedy motivováno v prvním případě podezřením, že by muž investoval své zdroje⁴⁴ do potomků, jež mu ale geneticky nepřínaleží, a ve druhém ztrátou reprodukčně vhodné ženy, která by byla vhodným prostředkem k předání genů.

Např. opičí samci⁴⁵ ve snaze oslovit a dostatečně zaujmout samici používají mnohé strategie jako například nabídku jídla, ochrany, či pomoc s péčí o narozená mláďata (Smuts & Gubernick, 1990; Trivers, 1972, in Smuts, 1992). Někteří ovšem naopak používají násilí či ohrožení, které je užito za účelem zajištění, že samice se bude pářit právě s dotyčným samcem a již žádným jiným. U některých druhů opic je zaznamenána vyšší frekvence samčí agrese vůči samicím právě v době jejich fertilní fáze (Smuts, 1992).

Další kategorií je sexuálně motivované násilí patřící mezi hlavní témata feministické teorie, a jehož důvody jsou rovněž hojně diskutovány (Malamuth, in Buss & Malamuth, 1996). Sexuální násilí páchané na ženách je výsledkem nerovnosti mezi muži a ženami a je silně ovlivněno kulturními a hodnotovými proměnnými. Vyšší stupeň frekvence sexuálně motivovaného násilí se objevuje v těch prostředích, kde jsou ženy vnímány jako podřízené mužům. (Kalra & Bhugra, 2013). Wilson a Daly (1998) dodávají, že násilí je provázeno potlačením autonomie žen.

Edwards (in Maynard & Hammer, 1987) konstatuje, že v 70. a 80. letech minulého století zaznamenalo pojetí mužské dominance značných změn. Násilí začalo být nahlíženo jako sociálně konstruovaný a akceptovaný fenomén namísto biologicky vrozeného, primárně maskulinního jevu. Proto se sexuálně motivované násilí a vykořisťování začalo pokládat za sociálně a historicky podmíněné⁴⁶.

Jak píše Yodanis (2004), násilí páchané na ženách má svůj společenský background v podobě mužské dominance napříč institucemi, které princip nadřazenosti pozice mužů nad ženami prosazují a ho pokládají za legitimní. Násilí je tak použito jako prostředek k udržení stávajícího stavu a to formou pravidel a zásad, které se v dané instituci, potažmo celé společnosti prosazují.

---

⁴⁴ Finanční a energetické (pozn. aut.).

⁴⁵ Autorka přenáší poznatky z živočišné říše na člověka.

⁴⁶ Edwards (in Maynard & Hammer, 1987) považuje pojem „ženská“ a „mužská“ sexualita jako sociální konstrukci.

White, Bondurant a Donat (in Crawford & Unger, 2004) tvrdí, že násilí páchané na ženách je devastujícím důsledkem genderové nerovnosti. Studie zkoumající vliv domácího násilí na mentální zdraví žen v Bosně a Hercegovině zjistila dlouhodobé následky projevující se např. symptomy deprese, úzkosti nebo posttraumatické stresové poruchy (Avdibegović & Sinanović, 2006). Perzistentní útlak, dle McGibbon a McPherson (2013), má vliv na spirituální, psychologické a biofyzikální zdraví žen. Ty, jež jsou oběťmi fyzického či sexuálního násilí, mají signifikantně vyšší stupeň emočního stresu než ženy, které fyzické a sexuální násilí neprožily. Jakým způsobem ženy prožívaly např. domácí násilí hovoří konkrétně Zlatušková (2008, s. 42; s. 48):

„Odpor, šílený odpor nejdřív k němu, ale potom i k sobě, že to snáším.“

„Dovedlo mě to naprosto paralyzovat, já stála jako přibitá.“

„Já nebyla schopna jít druhý den do práce, já jsem se nemohla podívat na druhé lidi, s nimi mluvit, já jsem si myslela, že to na mně každý vidí. Já se za to tak moc styděla.“

Např. dle Kalry a Bhugra (2013) jsou oběti v případě sexuálního násilí viněny za vznik útoku, což je pro ně v důsledku vysoce traumatizující. Studie prokazují souvislost mezi vyšším stupněm genderových předsudků určité společnosti a vyšším stupněm přisuzování viny oběti útoku. Jak píše Sejbalová a Reguli (2011), v případě znásilnění neexistují přesná statistická data, avšak přibližně u 75 % případů je po 18 měsících diagnostikována posttraumatická stresová porucha, na jejímž vzniku se podílí viktimizace oběti.

3.4.4 Příklad intervenční strategie

Dle Enns (2004, in Corey, 2012) cíle feministické terapie zahrnují principy *empowermentu*:

- ocenění a potvrzení různorodosti,
- usilování o změnu namísto přizpůsobení,
- rovnost, vyrovnání nezávislosti a vzájemné závislosti,
- sociální změnu a péči o sebe sama.

Klíčovým cílem je zprostředkovat klientům schéma, které umožňuje vnímat sebe nejen jako hlavního aktéra a strůjce stavu svého duševního zdraví, ale rovněž i jako aktivní jednotku společnosti, jíž je jedinec součástí a podílí se tak aktivně na jejím spoluutváření. Worell a Remer

(2002) dodávají, že zastřešujícím cílem je snaha o vytvoření společnosti bez jakékoliv formy diskriminace a útlatku.

Feministická intervence může být rozdělena do pěti strategických procesů, jimiž jsou: prevence, edukace, remediace, empowerment a komunitní změna (Worell, 2001, in Worell & Remer, 2002). Evaluace těchto procesů záleží individuálně na stupni a cíli intervence, kterého má být dosaženo. Proces prevence představuje primární preventivní programy sloužící např. k redukci sexuálního obtěžování a násilí ve školách či na pracovištích. Na něj navazující edukační programy slouží dále k modifikaci chování v kontextu genderové a etnokulturní senzitivity. Remediace, proces empowermentu a komunitní změny jsou vzájemně kombinovány v programech, jež jsou součástí procesů krizových intervencí či dlouhodobých intervenčních programů. Těchto pět výše zmíněných procesů se týká rovněž náplně průběhu terapie. Klienti jsou informováni o existenci genderových a etnokulturních aspektech působících ve společnosti v návaznosti na jejich institucionální zakotvení, a tedy vliv na osobnost a duševní zdraví klientů. Rovněž je remediován stres terapeutickými technikami, které také slouží jako prostředky redukce napětí, obnovení péče o sebe sama a efektivní řešení problému. Důraz je rovněž kladen na princip empowermentu, nebo-li zplnomocnění či posílení klientů, které je posíleno povzbuzením ke změně odehrávající se na mikro- a makroúrovni (Worell & Remer, 2002).

Jako ilustrační příklad intervenční strategie nyní demonstrujeme na příkladu klientky s depresí. Pokud budeme posuzovat prevalenci ve vztahu k genderu, dojdeme k závěru, že ženy jsou častěji diagnostikovány s depresí než muži, přibližně v poměru 2:1. Epidemiologické studie identifikují několik faktorů predikujících rozvoj deprese u žen, těmi jsou: a) mladý věk, b) nižší socioekonomický status, c) nižší stupeň vzdělání, d) rodinný stav (rozvedená, či oddělené soužití) a za e) pobyt ženy v domácnosti (bez profese). Dalším demografickým faktorem je život na vesnici s 40% koincidencí vzniku tohoto onemocnění. Některé z řady studií ovšem potvrzují výrazný nárůst výskytu deprese u žen i v industriálních zemích, výsledky jsou ovšem nekonzistentní (Simonds, 2001). Že ženy jsou několikanásobně více diagnostikovány s depresí a častěji obdrží předpis určitého léku na psychotropní bázi potvrzují i Travis a Compton (2001). Jedním z možných vysvětlení tohoto jevu je vyšší frekvence návštěv lékaře a její sociální přijatelnost oproti mužům (Travis & Compton, 2001). Dalším důvodem je podle biologických teoretiků geneticky vrozený zranitelnější nervový systém žen (Nolen-Hoeksema & Girgus, 1994, in Sands, 1998). Zpráva z epidemiologické studie deprese Národního institutu duševního zdraví v roce 1987 ovšem formulovala tři základní vysvětlení vztahující se k genderu - rozdíly ve výchově, sociálních rolích a méně příznivé ekonomické a sociální příležitosti pro ženy

(Sands, 1998). Jak potvrzuje Simonds (2001) aktuální pohled na příčiny deprese označuje pouze malé množství případů s čistě biologickým základem, spíše můžeme konstatovat, že se z větší části se jedná o faktory na multidimenzionální biopsychosociální bázi.

Worell a Remer (2002) popisují možný způsob terapie⁴⁷, jež je rozdělen do pěti fází, a které se mezi sebou prolínají. Sylvie, již je 35 let a je Afroameričankou, vstupuje do terapie s počáteční nedůvěřivostí. Terapie jí byla doporučena lékařem, který byl přesvědčen, že její fyzické obtíže (bolesti hlavy, nechutenství a vyčerpání) jsou více než s fyzických tělem spojeny s psychologickými faktory. Sylvie čelí stresujícím situacím jak doma, tak na pracovišti. Pochybení a problémy, jež z těchto situací dále vyvstávají přisuzuje sama sobě a své domnělé nekompetentnosti. Její depresivní symptomy odrážejí pocit bezmoci a beznaděje, že nebude schopna situaci vyřešit ke své spokojenosti a zároveň naplnit očekávání, která jsou na ni v rodině a práci kladeny.

Nejdříve jsou rozprostřeny prvotní zásadní informace ovlivňující další průběh terapie. Klientka je obeznámena s faktem, že je ona sama především expertkou svému vlastnímu životu včetně svého duševního zdraví a ona sama a její pohled na celou situaci je hodnotný za všech okolností. Důraz je tak kladen na vyhnutí se označování klientčinych reakcí za iracionální, či dokonce chybné – tedy všech těch, které jakkoliv mohou snižovat hodnotu či sebevědomí klientky. Naopak má být dosaženo zisku sebevědomí na podkladě uznání všech pocitů, jež klientka prožívá. Terapeutka či terapeut dále zprostředkovává klientce přehled o tom, jakým způsobem je rozložena moc mezi muži a ženami ve společnosti spolu s intersekcionalním pojetím propojujícím (konkrétně v jejím případě) genderovou a rasovou, byť latentní, diskriminaci a útlak. Doporučena je rovněž literatura na téma životů afroamerických žen (*'women of color'*), které iniciují další otázky týkající se individuálního prožívání Sylvie. V terapii jsou aplikovány principy kognitivně-behaviorální terapie, přičemž jsou stanoveny cíle, kterých má být dosaženo i např. formou schopnosti relaxace a odpočinku. Princip péče o sebe sama je naplněn formou požadavku, aby Sylvie praktikovala aktivity, které jí přináší radost a rozvíjí její pozitivní emoce.

Dále významnou částí je provedení mocenské, genderové, etnokulturní analýzy, tedy jakým způsobem je rozprostřena moc mezi ní a ostatními osobami v jejím okolí na základě rasy a genderu. Doporučena je další kniha s edukativní obsahem navazujícím na aktuální téma

---

⁴⁷ Popis zde nastíněný není absolutně kompletní a jeho redukce, která je aplikována z důvodu orientačního přehledu, může být vysoce zkreslující. Účelem je však ilustrace možností konkrétní intervenční strategie, jejíž popis považujeme za podstatný v kontextu celé kapitoly a naplnění jejího konzistentního obsahu.

terapeutického procesu. Smyslem je osvětlit Sylvii jakým způsobem nekooperativní a neoceňující prostředí na pracovišti přispívá k jejím pocitům selhání a nekompetentnosti. Terapeut/terapeutka mohou rovněž přistoupit k procesu sebeodhalení a vlastním prožitým zkušenostem, které mohou souviset s tématem Sylvie a pomoci tak jejímu porozumění (ne)obvyklosti situace. Součástí je rovněž i podpora nalezení a připojení ke komunitě lidí se stejným etnickým či kulturním zázemím. Tím si dovolit sdílet podobné zážitky v podpůrné sdílejší společnosti a narušit bludný kruh izolace a negativity, který depresivní symptomy přináší. Tím se dále rozvíjí a naplňují principy empowermentu, díky kterým Sylvie upevňuje své sebevědomí a mnohem asertivněji vyjadřuje svá přání a požadavky. Smyslem je tak uvědomění své vlastní moci a uskutečnění nových copingových strategií, a to nejen v kontextu přizpůsobení se stávajícímu prostředí, ale rovněž formou aktivní participace na jeho změně.

4 Kritika feministické teorie v psychologii a psychoterapii

Kritika feministické metodologie a výzkumu

Maguire (1997, in Hussain & Asad, 2012), podotýká, že neexistuje příručka, jednotný postup či sada metod popisující feministický výzkum. Hussain a Asad (2012) dále dodávají, že mnoho badatelů zpochybňuje existenci jednotné feministické metodologie per se. Westermarland (2001) konstatuje, že tento pojem zkrátka neexistuje. Další z hlavních kritik se týká samotné podoby feministické epistemologie a její teorie stanoviska. Longino (1993b, in Anderson, 2015) konstatuje, že tato teorie nemá objektivní rozhodovací mechanismy k tomu, které stanovisko má dostatečnou epistemologickou sílu. Bar-On (1993, in Anderson) argumentuje, že pokud nám jakákoliv marginalizovaná skupina zprostředkovává znalosti, jež obohacují dosavadní vidění reality, je tento zisk vědomostí tedy závislý na dosavadní existenci těchto skupin a tedy zachování procesu jejich marginalizace.

Jedny z nejhlasitějších kritických momentů feminismu se týkaly primárního fokusu na ženy bílé pleti ze střední třídy, namísto multikulturního pojetí žen odlišných barev pleti a pocházejících z různorodých sociálních tříd, jež bylo jedním ze stěžejních témat teorie. Hlavními výtkami byly (Collins, Dunlap & Chrisler, 2002):

- unifikovaný pohled na ženu - individuální zkušenost určitého jevu nebyla u každé ženy shodná (rovněž proces jejího vývoje a konstrukce životních zkušeností) a v historickém kontextu feministické teorii chyběla flexibilita, jež by tyto nuance byla schopna akceptovat v kontextu rasy, barvy pleti, sexuální orientace či sociálního statusu, což zdůrazňuje například i Shields (2000), která tvrdí, že většina výzkumů⁴⁸ týkajících se genderových rozdílů v oblasti emocí pracovala s prototypem ženy bílé rasy a euroamerického původu;
- akcentace genderové diskriminace (feministická teorie se soustředila primárně na genderové nerovnosti a podřízenou pozici žen, nevěnovala ovšem dostatečný důraz

---

⁴⁸ Výzkum analyzující skladbu výzkumných vzorků 106 studií a článků, jež byly publikovány v časopise *Psychology of Women Quarterly*, potvrdil předpoklad nedostatečného zastoupení žen odlišných barev pleti.

dalším marginalizovaným skupinám, jejichž subordinace pojímala např. etnickou příslušnost⁴⁹)

Hammersley (1992, in Hussain & Asad, 2012) dále dodává, že feministický výzkum se zaměřuje primárně na ženy. Soustředění se výhradně na výzkum ženského pohlaví však opět redukuje podobu reality, v níž ovšem obě pohlaví vystupují společně a navzájem se ovlivňují. Není možné věnovat se studiu pouze jednoho z nich.

Kritika feminismu v psychoterapii a poradenství

Již Thomas (1977, in Fadul, 2015) v počátcích vzniku feministické terapie argumentovala, že se jedná spíše o sociální hnutí, než o psychoterapii a současně konstatovala, že celá feministická koncepce sociálního postavení a politiky je v systému psychoterapie problematická. Satel (2000, in Fadul, 2015) tvrdí, že je rovněž diskutabilní absence adekvátní výzkumné činnosti v rámci tohoto směru, a je dále kritická k celé stěžejní ideji vlivu sociálního prostředí na problémy jedince. Ten z větší části naprosto ignoruje individuální psychopatologické odchylky, jež s politickým a sociálním systémem nesouvisí a umisťuje ženin locus of control zcela do vnějšího prostoru. Paradoxně tím tedy může docházet k opačnému účinku, než jaký si klade feministická psychoterapie za cíl v rámci konceptu empowermentu.

---

⁴⁹ viz Womanism (s. 51)

5 Výsledky

Na základě provedené analýzy formou literární rešerše nyní můžeme zodpovědět stanovené výzkumné otázky.

VO1: Jaký je obsah teoretického podloží FP, z něhož koncipuje svoji teorii?

FP čerpá vědecký diskurz a metody z feministické teorie, která se zabývá postavením žen (a případně dalších marginalizovaných skupin) ve společnosti, a netají se explicitně politickým obsahem, jež je její součástí. Soustředí se tak primárně na vliv společnosti a kultury na psychiku člověka s důrazem na gender. Ten předem determinuje společenskou roli, která je člověku přisouzena a formuje jeho život, vývoj osobnosti a duševní zdraví. Ačkoliv se FP zabývá primárně psychologíí ženy v sociopolitickém kontextu, jejím záměr je intersekcionalní pojetí, jež se soustřeďuje na multidimenzionální aspekty osobnosti propojující v sobě jak pohlaví, etnickou příslušnost či sexuální orientaci, ale i sociální postavení.

VO2: Jakým způsobem se FP vztahuje ke klasické psychologické teorii?

FP kritizuje mainstreamovou psychologii za její dosavadní androcentrickou zaujatost a neobjektivnost, kterou aplikovala na tvorbu výzkumů a teorií. Současně můžeme extrahovat dvě hlavní linie, které konstruují teorii FP:

- a) Kritika procesu realizace výzkumů a formulovaných teorií.
- b) Reevaluace teorií vzniku a podmíněnosti psychologických rozdílů mezi pohlavími a jejich vlivu na vývoj osobnosti a duševní zdraví člověka.

Psychologická věda se, dle FP, soustředila primárně pouze na objekty mužského pohlaví, přičemž typickým prototypem výzkumného subjektu byl muž bílé pleti ze střední třídy, a generalizovala automaticky výzkumné poznatky i na další genderové, sociální či etnické skupiny. Došlo tedy k procesu marginalizace dalších sociálních či etnických skupin, které nebyly do výzkumných vzorků zahrnuty.

FP se vymezuje proti některým stávajícím teoriím a formuluje svá vlastní paradigmaty (např. teorie morálního vývoje Carol Gilligan, teorie vývoje osobnosti Nancy Chodorow, teorie sociálních rolí Alice Eagly a další). Opomenout bychom rovněž neměli upozornění, že věda, ač by tomu dle FP samozřejmě mělo být, není nikdy absolutně hodnotově neutrální – vždy je součástí dobového kontextu, jehož součástí je specifický vědecký či obecný diskurz.

VO3: Jakým způsobem aplikuje FP svoji teorii v poradentství a psychoterapii?

Důsledky dosavadních teorií na nahlížení pozice ženy ve společnosti, a spolu s nimi zkreslený pohled na psychiku ženy, mají vliv na její duševní zdraví. V tomto smyslu se FP vymezuje především proti teorii sexuálních rolí, s níž souvisí teorie kontroly ženské sexuality, jež je hlavní příčinou vzniku mužské hegemonie omezující práva žen.

Vzhledem k tomu, že společnost je konstruována z pohledu potřeb pouze jednoho pohlaví, neodpovídá tak nárokům a potřebám žen. Ty se tedy musí přizpůsobovat způsobu existence vyhovující mužům, resp. jednostrannému pojetí reality a uspořádání společnosti. Není tak zohledněna individuální ženská zkušenost a současně je znehodnocována. Mnoho žen trpí nízkým sebevědomím a ve snaze vyhovět nárokům, tak samy devalvují svoji hodnotu a rozvíjejí maladaptivní mechanismy (poruchy příjmu potravy, poporodní deprese atd.), jež se posléze stávají předmětem psychoterapeutického procesu.

Z toho důvodu je žádoucí v rámci poradentství a psychologie dekonstruovat proces genderové socializace a vzniku sebepojetí ženy v kontextu jejího postavení ve společnosti, a tím tedy zvědomit stávající mechanismy, s nimiž se ženy vztahují k sobě a ke svému okolí, a rovněž přenastavit maladaptivní vzorce chování.

Vzhledem ke skutečnosti, že patriarchální struktura je zakořeněna v celém sociopolitickém systému, je třeba se aktivně podílet na společenské změně formou převzetí zodpovědnosti za svůj život a společnost, ve které individuum působí. Významnou složkou terapie je tak rovněž povzbuzování k občanskému aktivismu.

VO4: Jaký je příspěvek FP teorii psychologie a psychoterapie?

Odpověď na tuto výzkumnou otázku vzhledem ke své šíři má několik rovin, které se pokusíme postihnout. Významnou se v první řadě jeví výzkumná reevaluace dosavadních teorií a jejich revize či na jejich podkladě formulace nových (např. teorie morálního vývoje Carol Gilligan, teorie vývoje osobnosti Nancy Chodorow, teorie sociálních rolí Alice Eagly a další).

Teorie feministického výzkumu klade důraz na jedinečnost každého člověka a jeho individuální zkušenosti. Tato orientace není nikterak inovativní, každopádně FP rozvádí svoji teorii dále. Její snahou je věnovat výzkumný zájem nejen o rozličné etnické, ale i sociální skupiny, jejichž umístění ve společenském systému generuje odlišné pojetí konstrukce reality. Tímto si pokládá otázku, jakým způsobem mohou tyto skupiny přispět k formování pojetí světa a jeho norem.

Důraz je tak kladen na kvalitativní analýzu dat (např. teorie stanoviska, interpretativní fenomenologická analýza, etnografický výzkum), jež je hlavním, nikoliv však zásadně jediným, prostředkem k naplnění principů feministického výzkumu.

Dalším významným příspěvkem je pojetí teorie genderu a proces jeho konstrukce jako determinantu duševního zdraví v sociopolitickém kontextu. V návaznosti na předchozí výzkumnou otázku je třeba zmínit, že ačkoliv FP nepopírá, že věda by měla zůstat tzv. value-free, tedy nezatížena jakýmkoliv politickým či osobním přesvědčením, nelze být naivní a domnívat se, že aktuální politické uspořádání a systém, ve kterém objekty i subjekty žijí neovlivňuje průběh a výsledky výzkumu. Záměrem FP je tedy nejen rozklíčovat tyto vlivy a dostatečně je ve své vědecké práci reflektovat, ale rovněž se podílet aktivně na změnách, které jsou směrem k realizaci sociální spravedlnosti potřebné.

Na druhé straně rovněž existují i výtky týkající se např. politického obsahu, jež, dle některých kritiků, může silně narušovat psychoterapeutický proces. S tím souvisí proces sebeodhalování, při němž terapeuti odhalují své hodnotové přesvědčení a politické názory. Automaticky tak v zásadě může docházet k nechtěné selekci klientů, kteří nesdílejí podobný světový názor jako terapeuti, ač by terapeutických služeb bez těchto okolností využili. Problematickou se jeví rovněž, dle některých autorů, v zásadě nejednotná (či dokonce neexistující) metodologie výzkumu, na jehož základě FP tvoří svoji teorii.

VO5: Jakou oblast můžeme z teorie FP extrahovat jako vhodnou k dalšímu zkoumání?

Feminismus a teorie feministické psychologie se primárně soustředí na ženy jako na marginalizovanou skupinu, jejíž duševní zdraví a well-being jsou ovlivňovány institucionalizovanou mužskou hegemonií. Jak zmiňujeme již v úvodu, nelze však feminismus a FP vnímat, či jednoduše shrnout, jako teorie odsuzující či nesnášející muže. Jejich kritika se soustředí na procesy, jimiž je potlačování práv žen, a tedy kvalita jejich duševního zdraví, zprostředkováno. Považujeme však za legitimní připomínku (viz s. 63), že pozornost feministického výzkumu se soustředí primárně na ženy, nikoliv na obě pohlaví v koherentním symbiotickém celku. Jak současně zmiňujeme dále v části Diskuze, reflektujeme, že prostor psychologii genderu a maskulinitě jistě v psychologickém výzkumu věnován je a není již nikterak zanedbaným vědeckým polem. Na základě sumarizované teorie však můžeme konstatovat, že oblastí, kterou je vhodné dále výzkumně rozvíjet, je maskulinita a mužský well-being v kontextu současného statu quo z pohledu feministické psychologie.

Diskuze

Na tomto místě bychom se nyní rádi věnovali celkovému zhodnocení výsledků a postupu zpracování literární rešerše, která sloužila jako nástroj k vyhodnocení stanovených výzkumných otázek. Je na místě nejdříve kriticky nahlédnout autorčiny sympatie k teorii feministické psychologie a feminismu per se. Zkreslení, kterého bychom se při sumarizaci teorie a její prezentace formou vyhodnocení výzkumných otázek mohli dopustit, je manifestováno pozitivním zaujetím, kterým ve vztahu k FP autorka oplývá. Na místě je ovšem zmínit fakt, že tato literární rešerše není (a nebylo to ani jejím záměrem) koncipována jako způsob adorace, nýbrž popis faktů, které jsou napříč touto teorií prezentovány i spolu s jejich případnými nedostatky, jimž je věnována samostatná kapitola.

Úvodní pozice, z níž jsme sumarizaci teorie vytvářeli, byla poměrně obsáhlá. Redukce reality, kterou jsme formou této práce provedli, může předestírat mnoho dalších nejasností, či dokonce nedorozumění. Tento risk jsme však museli podstoupit za tu cenu, že se pokusíme o teoretickou demonstraci postmoderního proudu psychologie, jež v českém prostředí nemá v psychologické vědě téměř žádnou tradici, a povzbudíme tak případně další výzkumný zájem o její implementaci do psychologické praxe. Zároveň tím však nechceme konstatovat, že výzkumy týkající se oblasti psychologie genderu a příbuzných odvětví nejsou v českém akademickém prostředí realizovány, či, že tzv. genderovou senzitivitu neužívají terapeuti ve své praxi již nyní, jak dokládá například Machovcová (2010) ve své dizertační práci zaměřené na genderovou analýzu v psychologické praxi.

Teorii, kterou prezentujeme, se z velké části skládá ze zahraničních zdrojů, a to konkrétně především z euroamerického okruhu. Problematiku jednoznačného vymezení feminismu v této rešerši reflektujeme a zmiňujeme i jeho postkoloniální perspektivy. Ač jsme se pokusili postihnout vyváženě široké názorové spektrum, musíme konstatovat fakt, že konkrétní podoba feministické teorie se může v různých částech světa lišit na základě stupně vývoje, v němž se jejich snaha o rovné příležitosti, ve svém nejširším smyslu slova, právě nachází. Shodně je tomu v případě českého psychologického prostředí. Proces postupu rozvíjení teorie FP v něm by si jistě zasloužil hlubší propojení s již poměrně zřetelně ukotvenými výzkumnými praktikami soustředícími se na aktuální stav rovných příležitostí ve společnosti. Z toho vyplývá, že FP je jistě oborem, jenž je interdisciplinární, a vyžaduje tak výzkumný zájem spojující více vědeckých oblastí.

Výsledky, jež interpretujeme v předchozí části, jsou dokladem, že neobvyklost a snad mírně kontroverzní nádech provázející FP z pohledu mainstreamové psychologie je něčím, co může od takovéto specifické praxe odrazovat klienty a zároveň v některých případech snad i znevažovat její věrohodnost v akademickém prostředí. Na druhou stranu však vnímáme v jejím pojetí cosi hlubšího, než jen „pouhý“ zájem provokovat či za každou cenu oponovat stávajícímu psychologickému statu quo. Jedním ze základních pilířů je vytrvalá snaha vyzývat stávající intelektuální strukturu do pozice obklopené otazníky, tedy pochybnostmi, jakými postupy jsou naše výsledné vědomosti konstruovány, jakým způsobem je s nimi ve veřejném prostoru nakládáno a především, jak jejich interpretace přispívají k takové formě společnosti, v níž může dosáhnout vysoké kvality života každý z jejích členů bez ohledu na barvu pleti, etnickou příslušnost, gender či věk.

Smyslem není společnost unifikovat do té míry tak, abychom si všichni, metaforicky řečeno, oblékli stejný plášť, sjednotili naše potřeby a přání a stali se jednolitou neutrální hmotou, nýbrž dokázat přerozdělovat všechny zdroje takovým způsobem, který zajistí celoplošný duchovní a materiální blahobyť. Způsob, kterým může být tohoto stavu dosaženo, vede, dle našeho názoru, i skrze uplatňování principů feministické psychologie a psychoterapie.

Závěr

Bakalářská diplomová práce nesoucí název Vybrané kapitoly z perspektivy feministické psychologie si kladla za cíl kriticky analyzovat dosavadní poznatky této teoretické oblasti, nahlédnout tak argumentační konzistenci tohoto směru a tím sumarizovat získané poznatky do komplexní podoby spolu s navržením případných možností dalšího výzkumného potenciálu. Za tímto účelem byl její obsah zpracován formou literární rešerše, jejíž podoba byla konstruována na základě, v souladu s cíli práce, předem vytyčených výzkumných otázek. Zpracování tohoto tématu bylo motivováno zájmem autorky o postmoderně reflexivní úvahy o podobě a aspektech duševního zdraví v rámci moderní psychologie.

Shrnutí výsledků, k němuž jsme na základě zpracování literární rešerše dospěli hovoří o skutečnosti, že feministická psychologie a psychoterapie čerpá svůj vědecký diskurz z myšlenek feministického hnutí, jež obsahuje politické odkazy. Centrálním zájmem je reflexe způsobů, jakým je na základě socioekonomického uspořádání konstituován status quo v rozložení moci mezi muži a ženami či dalšími marginalizovanými skupinami v kontextu vývoje osobnosti člověka a ustanovování jeho duševního zdraví. Významné je rovněž odhalování genderových stereotypů a jejich konfrontace s empirickými daty.

V kontextu psychoterapie je kladen důraz na genderovou senzitivitu a dekonstrukci procesu utváření sebepojetí odkazující na reflexi společenského pojetí genderu a jeho vlivu na duševní zdraví člověka. Klient je v rámci terapeutického procesu nejen povzbuzován k reflexi stávajícího vnitřního nastavení a konstruktivní vnitřní změně, ale taktéž k občanské angažovanosti, jež má šanci povzbudit systémové změny upravující podobu vnějších životních podmínek.

Feministická psychologie tak ztělesňuje usilovnou snahu o analýzu vědomostních struktur, které jsou psychologickou vědou produkovány, a jež jsou skrze zpětnovazebný model ovlivňovány sociální, kulturní, ekonomickou a politickou analýzou genderu v jeho multivariálních podobách. Cílem je vnímat pozici člověka v jeho holistickém pojetí, které bude následně výsledkem takové společnosti, resp. jejího uspořádání, které dovoluje co nejvyšší stupeň kvality života všem lidem bez rozdílu barvy pleti, genderu či sociálního postavení.

Zdroje

- Abdel-Azim, S. (2013). Psychosocial and sexual aspects of female circumcision. *African Journal of Urology*, 19(3), 141–142. Retrieved from <http://www.sciencedirect.com/science/article/pii/S1110570413000246>
- Adichie, Ch. N. (2012, December). *We should all be feminists* [Video file]. Retrieved from https://www.ted.com/talks/chimamanda_ngozi_adichie_we_should_all_be_feminists
- American Psychological Association. (2007). *Guidelines for Psychological Practice With Girls and Women*, 62(9), 949–979. Retrieved from <http://www.apa.org/pubs/journals/features/girls-and-women.pdf>
- Anderson, E. (2015, August 5). *Feminist Epistemology and Philosophy of Science*. Retrieved from <https://plato.stanford.edu/archives/fall2015/entries/feminism-epistemology/>
- Asnaani, A., & Hofmann, S. G. (2012). Collaboration in Culturally Responsive Therapy: Establishing A Strong Therapeutic Alliance Across Cultural Lines. *Journal of Clinical Psychology*, 68(2), 187–197. Retrieved from <http://doi.org/10.1002/jclp.21829>
- Auweraert Van Der, P., Pelsmaker De, T., Sarkin, J., & Lanotte Vande, J. (2002). *Social, Economic and Cultural Rights: An Appraisal of Current European and International Developments*. Antwerpen-Apeldoorn: Maklu.
- Avdibegović, E., & Sinanović, O. (2006). Consequences of Domestic Violence on Women's Mental Health in Bosnia and Herzegovina. *Croatian Medical Journal*, 47(5), 730–741. Retrieved from <https://www.ncbi.nlm.nih.gov/pmc/articles/PMC2080462/>
- Aveyard, H. (2014). *Doing a Literature Review in Health and Social Care: A Practical Guide*. UK: McGraw-Hill Education.
- Ballou, M., & Brown, L. S. (2002). *Rethinking Mental Health and Disorder: Feminist Perspectives*. New York: Guilford Press.
- Barett, L., Dunbar, R., & Lycett, J. (2007). *Evoluční psychologie člověka*. Praha: Portál.
- Barkow, J. H. (2006). *Missing the Revolution: Darwinism for Social Scientists*. New York: Oxford University Press.
- Baumeister, R. F., & Twenge J. M. (2002). Cultural Suppression of Female Sexuality. *Review of General Psychology*, 6(2), 166–203. Retrieved from <http://www.austin-institute.org/wp-content/uploads/2014/02/Cultural-Suppression-of-Female-Sexuality.pdf>

Beasley, Ch. (1999). *What is Feminism? An Introduction to Feminist Theory*. London: SAGE.

Bellis, A. (2014). *The History of Psychology of Women and Feminist Psychology* [PowerPoint slides]. Retrieved from <https://prezi.com/trag0x5t2ent/the-history-of-psychology-of-women-and-feminist-psychology/>

Bennett, J. M. (1989). Feminism and History¹. *Gender & History*, 1(3), 251-272. Retrieved from <http://onlinelibrary.wiley.com/doi/10.1111/j.1468-0424.1989.tb00256.x/full>

Berger, F. K. (2016, July 29). *Postpartum depression*. Retrieved from <https://www.nlm.nih.gov/medlineplus/ency/article/007215.htm>

Bible: překlad 21. století. (2009). Praha: Biblion

Blumer, H. (1969). *Symbolic Interactionism: Perspective and Method*. Berkeley and Los Angeles, CA: University of California Press.

Brannon, L. (2015). *Gender: Psychological Perspectives*. London: Psychology Press.

Busfield, J. (2008). Mental illness as social product or social construct: a contradiction in feminists' arguments? *Sociology of Health & Illness*, 10 (4), 521-542. Retrieved from https://www.researchgate.net/publication/229814064_Mental_illness_as_social_product_or_social_construct_a_contradiction_in_feminine_arguments

Buss, D. M. (2016). Evolutionary Theories in Psychology. In R. Biswas-Diener & E. Diener (Eds), *Noba textbook series: Psychology*. Champaign, IL: DEF publishers. DOI: nobaproject.com.

Buss, D., M., & Malamuth, N. (1996). *Sex, Power, Conflict: Evolutionary and Feminist Perspectives: Evolutionary and Feminist Perspectives*. New York: Oxford University Press.

Buss, D. M., & Shackelford T., K. (1997). Human Aggression in Evolutionary Psychological Perspective. *Clinical Psychology Review*, 17(6), 605-619. Retrieved from <http://www.psy.cmu.edu/~rakison/busschackleaggression.pdf>

Buss, D. M., & Schmitt D. P. (2011). Evolutionary Psychology and Feminism. *Sex Roles*, 64 (9-10), 768-787. Retrieved from <http://emilkirkegaard.dk/en/wp-content/uploads/Evolutionary-Psychology-and-Feminism-2011.pdf>

Buss, D. M., & Schmitt D. P. (1993). Sexual Strategies Theory: An Evolutionary Perspective on Human Mating. *Psychological Review*, 100(2), 204 – 232. Retrieved from <http://www.bradley.edu/dotAsset/165805.pdf>

Bussey, K., & Bandura, A. (1999). Social cognitive theory of gender development and differentiation. *Psychological Review*, 106(4). Retrieved from <http://psycnet.apa.org/psycinfo/1999-11924-002>

- Burman, E. (1998). *Deconstructing Feminist Psychology*. London: SAGE.
- Burr, V. (2002). *Gender and Social Psychology*. New York: Routledge.
- Campbell, R., & Wasco, W. S. (2000). Feminist Approaches to Social Science: Epistemological and Methodological Tenets. *American Journal of Community Psychology*, 28(6). Retrieved from <https://link.springer.com/article/10.1023/A:1005159716099>
- Chaplin, T. M. (2015). Gender and Emotion Expression: A Developmental Contextual Perspective. *Emotion Review: Journal of the International Society for Research on Emotion*, 7(1), 14–21. Retrieved from <http://doi.org/10.1177/1754073914544408>
- Chrisler, J. C., & McCreary, D. R. (2010). *Handbook of Gender Research in Psychology: Volume 1: Gender Research in General and Experimental Psychology*. Berlin Heidelberg: Springer Science & Business Media.
- Chrisler, J., & Ulsh H. M. (2001). Feminist Bibliotherapy. *Women & Therapy*, 23(4). Retrieved from http://www.tandfonline.com/doi/abs/10.1300/J015v23n04_06
- Collins, L. H., Dunlap, M. R., & Chrisler, J. C. (2002). *Charting a New Course for Feminist Psychology*. Westport: Greenwood Publishing Group.
- Corey, G. (2012a). *Case Approach to Counseling and Psychotherapy*. NY: Cengage Learning.
- Corey, G. (2012b). *Theory and Practice of Counseling and Psychotherapy*. NY: Cengage Learning.
- Cosmides L., & Tooby J. (1997, January 13). *Evolutionary Psychology: A Primer*. Retrieved from <http://www.cep.ucsb.edu/primer.html>
- Crawford, M. & Unger, R. (2004). *Women and Gender: A feminist psychology*. Boston: McGraw-Hill Companies Inc.
- Denmark, L., F., & Paludi, A. M. (2008). *Psychology of Women: A Handbook of Issues and Theories*. Westport: Greenwood Publishing Group.
- Draganović, S. (2011). Approaches to Feminist Therapy: A Case Study Illustration. *Epiphany: Journal of Transdisciplinary Studies*, 4(1). Retrieved from <http://epiphany.ius.edu.ba/index.php/epiphany/article/view/34>
- Dunn-Johnson, L. (1995). *Feminist Theories Revolutionize Our Understanding of Eating Disorders as a Cultural Disease*. New England Graduate School: Antioch. Retrieved from <http://files.eric.ed.gov/fulltext/ED390011.pdf>

- Eagly A. H., Eaton A, Rose S. M., Riger S., & McHugh M., C. (2012). Feminism and psychology: analysis of a half-century of research on women and gender. *American Psychologist*, 67(3), 211-30. Retrieved from <https://www.ncbi.nlm.nih.gov/pubmed/22369245>
- Eagly, A. H., Wood, W., & Diekmann, A. (2000). Social role theory of sex differences and similarities: A current appraisal. In T. Eckes & H. M. Trautner (Eds.), *The developmental social psychology of gender* (pp. 123-174). London: Psychology Press.
- Eagly, A. H., & Wood, W. (2013). The Nature–Nurture Debates: 25 Years of Challenges in Understanding the Psychology of Gender. *Perspectives on Psychological Science* XX(X), 8(3), 1–18. Retrieved from https://dornsife.usc.edu/assets/sites/545/docs/Wendy_Wood_Research_Articles/Gender_Differences_in_Social_Behavior/eagly.wood.2013.nature-nurture_debates.pdf
- Ellis, L. (2011). Evolutionary Neuroandrogenic Theory and Universal Gender Differences in Cognition and Behavior. *Sex Roles*, 64(9), 707–722. Retrieved from <http://link.springer.com/article/10.1007/s11199-010-9927-7>
- Evans, K. M., Kincaid, E. A., & Seem, S. R. (2010). *Introduction to Feminist Therapy: Strategies for Social and Individual Change*. London: SAGE.
- Fadul, J. A. (2015). *Encyclopedia of Theory & Practice in Psychotherapy & Counseling*. North Carolina: Raleigh.
- Fallon, P., Wooley, S. C. & Katzman, M. A. (1996). *Feminist Perspectives on Eating Disorders*. New York: Guilford Press.
- Feminist Therapy Institute (1996). The Feminist Therapy Institute Code of Ethics. *Women & Therapy*, 19, 79–91. Available at http://supp.apa.org/books/Supervision-Essentials/Appendix_D.pdf
- Fiorentini, Ch. (2013). Gender and Emotion Expression, Experience, Physiology and Well-Being: A Psychological Perspective. In I. Latu, M. Schmid Mast, & S. Kaiser (Eds.), *Gender and Emotion: An Interdisciplinary Perspective* (pp 15-42). Pieterlen: Peter Lang.
- French, M., & Atwood, M. (2008). *From Eve to Dawn, A History of Women in the World: Origins*. From Prehistory to the First Millennium: The Feminist Press at CUNY.
- Fox, D., Prilleltensky, I., & Austin, S. (2009). *Critical Psychology: An Introduction*. London: SAGE.
- Garcia, J. R., & Heywood, L. L. (2016). Moving toward integrative feminist evolutionary behavioral sciences. *Feminism & Psychology*, 26(3) 327–334. Retrieved from <http://journals.sagepub.com/doi/abs/10.1177/0959353516645368>
- Garner, J. D., & Enns, C. Z. (2012). *Feminist Theories and Feminist Psychotherapies: Origins, Themes, and Diversity*. New York: Routledge, 2012.

- Germans Gard, M., & Kring, A. M. (2007). Sex Differences in the Time Course of Emotion. *Emotion*, 7(2), 429 – 437. Retrieved from <http://genderbias.net/docs/resources/guideline/Sex%20Differences%20in%20the%20Time%20Course%20of%20Emotion.pdf>
- Genz, S., & Brabon, B. A. (2009). *Postfeminism: Cultural Texts and Theories*. Edinburgh: Edinburgh University Press.
- Giedd, J. N., Raznahan, A., Mills K. L., & Lenroot R. K. (2012). Review: magnetic resonance imaging of male/female differences in human adolescent brain anatomy. *Biology of Sex Differences*, 3(19). Available at <https://bsd.biomedcentral.com/articles/10.1186/2042-6410-3-19>
- Gilligan, C. (2001). *Jiným hlasem: o rozdílné psychologii žen a mužů*. Praha: Portál.
- Govrin, A. (2014). From ethics of care to psychology of care: reconnecting ethics of care to contemporary moral psychology. *Frontiers in Psychology*, 5, 5-10 Retrieved from <http://doi.org/10.3389/fpsyg.2014.01135>
- Greene, S. (2014). *The Psychological Development of Girls and Women: Rethinking change in time*. New York: Routledge.
- Hart, Ch. (2014). *Doing a Literature Review: Releasing the Social Science Research Imagination*. London: SAGE.
- Havelková, H. (2004). První a druhá vlna feminismu: podobnosti a rozdíly. In Decarli Valdová et al., *ABC feminismu* (s.169-182). Brno: NESEHNUTÍ Brno.
- Hawkins, M. (1997). *Social Darwinism in European and American Thought, 1860-1945: Nature as Model and Nature as Threat*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Heidbrink, H. (1997). *Psychologie morálního vývoje*. Praha: Portál.
- Hekman, S. (1997). Truth and Method: Feminist Standpoint Theory Revisited. *Signs*, 22(2), 341-365. Retrieved from <http://home.ku.edu.tr/~mbaker/cshs503/hekman.pdf>
- Held, V. (2006). *The Ethics of Care: Personal, Political, and Global*. New York: Oxford University Press.
- Heyman, G. D., & Giles, J. W. (2006). Gender and Psychological Essentialism. *Enfance; Psychologie, Pédagogie, Neuropsychiatrie, Sociologie*, 58(3), 293–310. Retrieved from <https://www.ncbi.nlm.nih.gov/pmc/articles/PMC3082140/>
- Hickling, F. W., & Hutchinson, G. (2000). Post-colonialism and mental health: Understanding the roast breadfruit. *The Psychiatrist*, 24, 94-95. Retrieved from https://www.researchgate.net/profile/Frederick_Hickling/publication/247805625_Post-

colonialism_and_mental_health_Understanding_the_roast_breadfruit/links/5523f1b00cf24f160944593d.pdf

Hill, M., & Ballou, M. (2013). *The Foundation and Future of Feminist Therapy*. New York: Routledge.

Hussain, B., & Asad, A. Z. (2012). A Critique on Feminist Research Methodology. *Journal of Politics and Law*, 5(4). Retrieved from <http://www.ccsenet.org/journal/index.php/jpl/article/view/22557>

Janebová, R. (2014). *Feministické teorie sociální práce*. Univerzita Hradec Králové. Gaudeamus.

Jones-Smith, E. (2014). *Theories of Counseling and Psychotherapy: An Integrative Approach*. London: Sage Publications.

Kalra, G., & Bhugra, D. (2013). Sexual violence against women: Understanding cross-cultural intersections. *Indian Journal of Psychiatry*, 55(3), 244–249. Retrieved from <http://doi.org/10.4103/0019-5545.117139>

Kavalíková, K. (2001). Poruchy příjmu potravy z genderové perspektivy: nemoc, či součást života? (Diplomová práce). Praha: Univerzita Karlova. Dostupné z <https://is.cuni.cz/webapps/zzp/detail/85025/?lang=cs>

Kohlberg, L., & Hersh, R. (1977). Moral Development: A Review of the Theory. *Theory Into Practice*, 16(2), 53-59. Retrieved from <http://www.jstor.org/stable/1475172>

Kramarae, Ch., & Spender, D. (2004). *Routledge International Encyclopedia of Women: Global Women's Issues and Knowledge*. New York: Routledge.

Kuhle, B. X. (2012). Evolutionary Psychology is Compatible with Equity Feminism, but Not with Gender Feminism: A Reply to Eagly and Wood (2011). *Evolutionary Psychology*, 10(1): 39-43. Retrieved from https://www.researchgate.net/publication/230571145_Evolutionary_Psychology_is_Compatible_with_Equity_Feminism_but_Not_with_Gender_Feminism_A_Reply_to_Eagly_and_Wood_2011

Laija-Rodriguez, W., & Restori, A. (2010). The History of Cross-Cultural School Psychology in United States. In C. S. Clauss-Ehlers (Ed.). *Encyclopedia of Cross-Cultural School* (pp 3-20). Berlin Heidelberg: Springer Science & Business Media.

Landrine, H., & Russo, N. F. (2009). *Handbook of Diversity in Feminist Psychology*. New York: Springer Publishing Company.

Letherby, G. (2003). *Feminist Research in Theory and Practice*. UK: McGraw-Hill Education.

Lewis, M. K., & Marshall, I. (2011). *LGBT Psychology: Research Perspectives and People of African Descent*. Berlin, Heidelberg: Springer Science & Business Media.

Licata, L. (2002). Colonialism and Postcolonialism: Psychological Dimensions. In D. J. Christie (Ed.), *The Encyclopedia of Peace Psychology* (pp 159-163). New York: John Wiley & Sons.

Liesen, L. T. (2007). Women, Behavior, and Evolution: Understanding the Debate between Feminist Evolutionists and Evolutionary Psychologists. *Politics and the Life Sciences*, 26(1), 51-70. Retrieved from http://www.jstor.org/stable/40072927?origin=JSTOR-pdf&seq=1#page_scan_tab_contents

Machovcová, K. (2010). Genderová analýza v psychologické praxi: příklady z terapie a poradenství (Dizertační práce). Brno: Masarykova univerzita. Dostupné z http://is.muni.cz/th/14836/fss_d/

MacKinnon, C. A. (1982). Feminism, Marxism, Method, and the State: An Agenda for Theory. *Journal of Women in Culture and Society*, 7(3), 515-544. Retrieved from https://www.jstor.org/stable/3173853?seq=1#page_scan_tab_contents

MacKinnon, C. A. (1983). Feminism, Marxism, Method, and the State: Toward Feminist Jurisprudence. *Signs*, 8 (4), 635-658. Retrieved from <http://www.feministes-radicales.org/wp-content/uploads/2012/03/Catharine-MacKinnon-Feminism-Marxism-Method-and-the-State-toward-feminist-jurisprudence-Copie.pdf>

Mahalik, J. R., Van Ormer, E. A., & Simi, N. L. (2012). Ethical issues in using self-disclosure in feminist therapy. In M. M. Brabeck (Ed). *Practicing feminist ethics in psychology* (pp. 189-201). Retrieved from https://www.researchgate.net/publication/232555415_Ethical_issues_in_using_self-disclosure_in_feminist_therapy

Mahler, M. (2001). Freudův komplex aneb komplex z Freuda. Dostupné z <http://www.psychanalyza.cz/styled-85/styled-86/styled-97/index.html>

Maynard, M., & Hanmer, J. (1987). *Women, Violence and Social Control*. Berlin, Heidelberg: Springer.

McGibbon, E., & McPherson, C. (2013). Stress, Oppression & Women's Mental Health: A Discussion of the Health Consequences of Injustice. *Women's Health and Urban Life*, 12(2), 63-81. Retrieved from <https://tspace.library.utoronto.ca/bitstream/1807/42150/1/12.2.McGibbon-McPherson.pdf>

McIver, V. (2009). *Psychoanalytic Feminism: A Systematic Literature Review of Gender* (Master Thesis). Auckland: Auckland University of Technology. Retrieved from <http://aut.researchgateway.ac.nz/bitstream/handle/10292/905/McIverV.pdf;jsessionid=BDF5CD3E02C29A1E0574FDDC197D4E4B?sequence=3>

- Mikkola, M. (2008, January 29). Feminist Perspectives on Sex and Gender. Retrieved from <<https://plato.stanford.edu/archives/spr2016/entries/feminism-gender/>>.
- Nicolson, P. (2001). *Poporodní deprese*. Praha: Grada Publishing.
- Nisbett, R. E., Aronson, J., Blair, C., Dickens, W., Flynn, J., Halpern, D. F., & Turkheimer, E. (2012). Intelligence: New Findings and Theoretical Developments. *American Psychologist*, 67(2), 130–159. American Psychological Association. Retrieved from https://www.researchgate.net/publication/221736530_Intelligence_New_Findings_and_Theoretical_Developments
- Offen, K. (1988). Defining Feminism: A Comparative Historical Approach. *Signs*, 14(1), 119-157. Retrieved from <http://www.jstor.org/stable/3174664>
- Osborne, S. (2001). *Feminism: The Pocket Essential Guide*. Hert: Summersdale Publishers.
- Özkazanç-Pan, B. (2012). Postcolonial feminist research: Challenges and complexities. Equality, Diversity and Inclusion. *An International Journal*, 31(5/6), 573-591. Retrieved from <http://www.emeraldinsight.com/doi/abs/10.1108/02610151211235532>
- Page, S. (2006). *Feminism and the Third Wave: Politicising the Sociology of Religion?* UK Postgraduate Conference in Gender Studies: University of Leeds. Retrieved from <http://271rac2u64s2h8ooe1q7ntn1.wpengine.netdna-cdn.com/files/2013/02/epaper17-sarah-page.pdf>
- Parlee, M. (1979). Psychology and Women. *Signs*, 5(1), 121-133. Retrieved from <http://www.jstor.org/stable/3173539>
- Peters, J., Shackelford, T. K., & Buss D. M. (2002). Understanding Domestic Violence Against Women: Using Evolutionary Psychology to Extend the Feminist Functional Analysis. *Violence and Victims*, 17 (2). Retrieved from http://s3.amazonaws.com/academia.edu.documents/42511715/Domestic_Violence_2002.pdf?AWSAccessKeyId=AKIAIWOWYYGZ2Y53UL3A&Expires=1486749938&Signature=kNi%2B3AyQvYivvzkXie1EYRzvIOQ%3D&response-content-disposition=inline%3B%20filename%3DUnderstanding_Domestic_Violence_Against.pdf
- Phillips, R. & Cree, V. (2014). 'What does the 'Fourth Wave' mean for teaching feminism in 21st century social work?' *Social Work Education*, 33(7), 930-943. Retrieved from <http://www.tandfonline.com/doi/abs/10.1080/02615479.2014.885007>
- Prochaska, J., O., & Norcross, J., C. (2013). *Systems of Psychotherapy: A Transtheoretical Analysis*. Clifton Park, NY: Cengage Learning.
- Reilly, D. (2012). Gender, Culture, and Sex-Typed Cognitive Abilities. *PLoS ONE*, 7(7). Retrieved from <http://doi.org/10.1371/journal.pone.0039904>

- Rosenthal-Braun, N. (1984). Consciousness Raising: From Revolution to Re-Evaluation. *Psychology of Women Quarterly*, 8(4). Retrieved from <http://journals.sagepub.com/doi/pdf/10.1111/j.1471-6402.1984.tb00639.x>
- Root, M. P., & Brown, L. (2014). *Diversity and Complexity in Feminist Therapy*. New York: Routledge.
- Sands, T. (1998). Feminist counseling and female adolescents: Treatment strategies for depression. *Journal of Mental Health Counseling*, 20(1), 42-55. Retrieved from https://www.researchgate.net/publication/234556902_Feminist_Counseling_and_Female_Adolescents_Treatment_Strategies_for_Depression
- Schurr, D., & Segebart, D. (2012). Engaging with feminist postcolonial concerns through participatory action research and intersectionality. *Geographica Helvetica*, 67 (3), 147–154. Retrieved from <http://www.geogr-helv.net/67/147/2012/gh-67-147-2012.pdf>
- Sejbalová, P. & Reguli, H. (2011). Specifičnost viktimizace obětí znásilnění. *Psychiat. pro praxi*, 12(1), 19–21. Dostupné z <http://www.psychiatriepropraxi.cz/pdfs/psy/2011/01/04.pdf>
- Shields, S. A. (1975). Functionalism, Darwinism, and the Psychology of Women A Study in Social Myth. *American Psychologist*, 30, 739-754. Retrieved from https://www.researchgate.net/publication/232525229_Functionalism_Darwinism_and_the_Psychology_of_Women_A_Study_in_Social_Myth
- Shields, S. A. (2000). Thinking about Gender, Thinking about Theory: Gender and Emotional Experience. In A. H. Fischer (Ed.), *Gender and Emotion: Social Psychological Perspectives* (pp 3-23). Cambridge: Cambridge University Press.
- Shields, S. A. (2007). Passionate men, emotional women: Psychology constructs gender difference in the late 19th century. *History of Psychology*, 10(2), 92–110. Retrieved from https://www.researchgate.net/publication/6193764_Passionate_men_emotional_women_Psychology_constructs_gender_difference_in_the_late_19th_century.
- Simonds, S. (2001). *Depression and Women: An Integrative Treatment Approach*. New York: Springer Publishing Company.
- Slipp, S. (1995). *The Freudian Mystique: Freud, Women, and Feminism*. New York: NYU Press.
- Smith, Ch. A., & Konik, J. (2011). Feminism and Evolutionary Psychology: Allies, Adversaries, or Both? An Introduction to a Special Issue. *Sex Roles*, 64(9), 595–602. Retrieved from <http://link.springer.com/article/10.1007/s11199-011-9985-5>
- Smuts, B. (1992). Male aggression against women - An evolutionary perspective. *Human Nature*, 3(1), 1-44. Retrieved from

https://www.researchgate.net/publication/258503394_Male_aggression_against_women_-_An_evolutionary_perspective

Snyder, R. C. (2008). What Is Third-Wave Feminism? A New Directions Essay. *Signs*, 34(1), 175-196. Retrieved from <http://www.jstor.org/stable/10.1086/588436>

Sokol-Chang, R., & Fisher, M. L. (2013). Letter Of Purpose Of The Feminist Evolutionary Psychology Society. *Journal of Social, Evolutionary, and Cultural Psychology*, 7(4), 286-294. Retrieved from http://digitalcommons.bucknell.edu/cgi/viewcontent.cgi?article=2052&context=fac_journ

Šmausová, G. (2007). Kdopak by se genderu bál? [online]. Dostupné z <http://www.cec-wys.org/prilohy/1dc3aec4/Kdopak%20by%20se%20genderu%20bal.pdf>

Tavris, C. (1993). *Mismeasure of Woman: Why Women are Not the Better Sex, the Inferior Sex, or the Opposite Sex*. New York: Touchstone.

Tong, R. & Williams, N. (2009, May 4). Feminist Ethics. Retrieved from <https://plato.stanford.edu/archives/win2016/entries/feminism-ethics/>

Travis, C. B., & Compton, J. D. (2001). Feminism and Health in the Decade of Behavior. *Psychology Of Women Quarterly*, 25(4), 312. Retrieved from <http://onlinelibrary.wiley.com/doi/10.1111/1471-6402.00031/abstract>

Unger, R. K. (2004). *Handbook of the Psychology of Women and Gender*. New York: John Wiley & Sons.

United Nations Children's Fund. (2016). *Female Genital Mutilation/Cutting: A global concern*. UNICEF: New York.

University of Montreal (2015, March 31). Impact of domestic violence on women's mental health. Retrieved from www.sciencedaily.com/releases/2015/03/150331074443.htm

Všeobecná deklaráce lidských práv (1948). Dostupné z http://www.nssoud.cz/zakony/deklarace_prava.pdf

Walters, M. (2005). *Feminism: A Very Short Introduction*. New York, London: OUP Oxford.

Waldfogel, J. (1997). The Effect of Children on Women's Wages. *American Sociological Review*, 62(2), 209-217. Retrieved from <http://www.jstor.org/stable/2657300>

Weiner, I. B., & Craighead, W. E. (2010). *The Corsini Encyclopedia of Psychology*. New York: John Wiley & Sons.

Westermarland, N. (2001). The Quantitative/Qualitative Debate and Feminist Research: A Subjective View of Objectivity. *Forum Qualitative Sozialforschung / Forum: Qualitative*

Social Research, 2(1). Retrieved from <http://www.qualitative-research.net/index.php/fqs/article/view/974/2124>

Whelehan, I. (1995). *Modern Feminist Thought: From the Second Wave to \Post-Feminism*. New York: NYU Press.

Wilso, M., & Daly, M. (1998). Lethal and Nonlethal Violence Against Wives and the Evolutionary Psychology of Male Sexual Proprietariness. In R.E. Dobash & R.P. Dobash (Eds.), *Rethinking violence against women*. Sage: Thousand Oaks. Retrieved from <http://www.flyfishingdevon.co.uk/salmon/year3/psy364sexual-selection/daly-wilson-1998.pdf>

Wood, W., & Eagly A., W. (2002). A Cross-Cultural Analysis of the Behavior of Women and Men: Implications for the Origins of Sex Differences. *Psychological Bulletin*, 128(5), 699–727. Available at <https://isites.harvard.edu/fs/docs/icb.topic1230889.files/A%20Cross-Cultural.pdf>

Worell, J. (2000). Feminism in Psychology: Revolution or Evolution? *The Annals of the American Academy of Political and Social Science*, 571, 183-196. Retrieved from <http://www.jstor.org/stable/1049142>

Worell, J., & Goodheart, C. D. (2005). *Handbook of Girls' and Women's Psychological Health*. New York: Oxford University Press.

Worell, J., & Remer, P. (2002). *Feminist Perspectives in Therapy: Empowering Diverse Women*. New York: John Wiley & Sons.

World Health Organization. (2010). *Men's and women's perceptions of the relationship between female genital mutilation and women's sexuality in three communities in Egypt*. WHO: Switzerland. Retrieved from http://apps.who.int/iris/bitstream/10665/70468/1/WHO_RHR_HRP_10.17_eng.pdf

Yodanis, C., L. (2016). Gender Inequality, Violence Against Women, and Fear. *Journal of Interpersonal Violence*, 19(6), 655 – 675. Retrieved from <http://journals.sagepub.com/doi/pdf/10.1177/0886260504263868>

Zakin, E. (2011, May 16). Psychoanalytic Feminism. Retrieved from <http://plato.stanford.edu/archives/sum2011/entries/feminism-psychoanalysis/>

Zlatušková, K. (2008). *Ženy jako oběti domácího násilí (Diplomová práce)*. Brno: Masarykova univerzita. Dostupné z http://is.muni.cz/th/68188/fss_m/